

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ГРЕЦЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА ПЕРЕКЛАДУ
КАФЕДРА ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ПЕРЕКЛАДУ

До захисту допустити:

Зав. кафедри

«__»_____20__р.

Кваліфікаційна робота
за освітнім ступенем «Магістр» на тему:
«Лінгвокультурологічні особливості фразеологічних топонімів в
англійській і українській мовах: порівняльний аспект»

студентки факультету грецької
філології та перекладу
спеціальності «Філологія»
освітньо-професійної програми
«Філологія. Переклад (англійська)»
освітнього ступеня «Магістр»

Попович Олени

Романівни

Науковий керівник:

Хоровець Віра Євгенівна

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри теорії та

практики перекладу

Рецензент: Синельникова Ірина

Сергіївна к.філол.наук, старший

викладач кафедри іноземних мов

Білоцерківського національного

аграрного університету.

Кваліфікаційна робота
захищена з оцінкою ____
Секретар ЕК _____

«__»_____2021 р.

Маріуполь – 2021

**МАРИУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФАКУЛЬТЕТ
ГРЕЦЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА ПЕРЕКЛАДУ
КАФЕДРА ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ПЕРЕКЛАДУ**

Рівень вищої освіти «Магістр»

Шифр та назва спеціальності 035 Філологія

Освітньо-професійна програма «Філологія. Переклад (англійська)»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри к. філол. н.

_____ Неллі ГАЙДУК

«_____» _____ 2021 р.

ПЛАН ВИКОНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Попович Олени Романівни

1. Тема роботи «Лінгвокультурологічні особливості фразеологічних топонімів в англійській і українській мовах: порівняльний аспект», керівник роботи Хоровець Віра Євгенівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу затверджені наказом

Маріупольського державного університету від «27» лютого 2021 року
№ 196.

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи (мета, об'єкт, предмет): **Мета** даного дослідження – встановлення і опис семантичних, структурних і лінгвокультурологічних особливостей фразеологічних топонімів в сучасній англійській і українській мовах. **Об'єктом** дослідження стали фразеологічні топоніми англійської і української мов; **предмет** – структурні, семантичні і лінгвокультурологічні особливості фразеологічних топонімів англійської і української мов.

4. Зміст роботи (перелік питань, які потрібно розробити):

Розділ 1. Теоретичні основи лінгвокультурологічного дослідження фразеологічних одиниць: вивчення основних положень і базових понять лінгвокультурологічної парадигми; визначення поняття «Фразеологічна одиниця» і його основні характеристики, опис основних концепцій структурних і семантичних класифікацій ФО.

Розділ 2. Лінгвокультурологічні особливості фразеологічних топонімів в англійській мові: характеристика матеріалу дослідження, опис методики аналізу фразеологічних одиниць з топонімічним компонентом в англійській мові; семантична і структурна класифікації фразеологічних одиниць з топонімічними компонентами в англійській мові.

Розділ 3. Лінгвокультурологічні особливості фразеологічних топонімів в українській мові: характеристика матеріалу дослідження, опис методики аналізу фразеологічних одиниць з топонімічним компонентом в українській мові; семантична і структурна класифікації фразеологічних одиниць з топонімічними компонентами в українській мові; класифікація ФО за типом топонімічного компонента.

Розділ 4. Аналіз лінгвокультурологічних особливостей фразеологічних топонімів в англійській та українській мовах: порівняльний аналіз результатів дослідження ФО англійської та української мов, інтерпретація виявлених подібностей та розбіжностей.

Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		вдання видав	завдання прийняв
1 розділ	Хоровець В.Є. Синельникова І.С.		

2 розділ	Хоровець В.Є. Синельникова І.С.		
----------	------------------------------------	--	--

6. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	в кваліфікаційної роботи	термін виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір теми роботи та обґрунтування її актуальності	вересень 2020	
2.	Постановка мети та конкретних задач	жовтень 2020	
	Дослідження, складання плану роботи		
3.	Визначення об'єкту та предмету дослідження	жовтень 2020	
4.	Вибір методів дослідження	жовтень 2020	
5.	Написання чернетки роботи по розділах та ознайомлення наукового керівника з нею	листопад 2020 – вересень 2021	
6.	Обговорення окремих частин роботи в цілому з науковим керівником з метою виявлення та усунення недоліків	вересень 2021	
7.	Формулювання висновків та їх оцінка	вересень 2021	
8.	Складання остаточного бібліографічного списку літератури	вересень 2021	

9.	Остаточне оформлення роботи та доповідь її результатів на засіданні кафедри, на якій виконується робота(з наданням супроводжуючих документів: відгук наукового керівника, рецензія)	листопад 2021	
10.	Підготовка до захисту: написання доповіді, підготовка ілюстративного матеріалу	листопад 2021	
11.	Захист кваліфікаційної роботи	грудень 2021	

Здобувач

_____ **Олена ПОПОВИЧ**

Науковий керівник роботи _____

Віра ХОРОВЕЦЬ

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ.....	8
1.1. Лінгвокультурологічні дослідження у фразеології	8
1.2. Підходи визначення фразеологічних одиниць в сучасній лінгвістиці	12
1.3. Фразеологія як об'єкт лінгвістичного вчення.....	18
1.4. Топонімічна фразеологія англійської мови	26
1.5. Порівняльний метод у вивченні фразеологічних одиниць	28
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	31
РОЗДІЛ 2. ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ТОПОНІМІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	32
2.1. Характеристика матеріалу дослідження	32
2.2. Семантична класифікація ФО з топонімічним компонентом.....	34
2.3. Структурні особливості топонімів фразеологізмів.....	39
2.4. Компонентний склад фразеологічних топонімів... ..	45
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	50
РОЗДІЛ 3. ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ТОПОНІМІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....	52
3.1 Характеристика матеріалу дослідження	52
3.2. Семантична класифікація фразеологічних топонімів в українській мові	54
3.3. Структурні особливості фразеологічних топонімів в українській мові	62
3.4. Компонентний склад фразеологічних топонімів в українській мові	66

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3	71
РОЗДІЛ 4. АНАЛІЗ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ТОПОНІМІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ	72
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 4	83
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	87
ДОДАТКИ.....	94

ВСТУП

Ця робота присвячена дослідженню фразеологічних топонімів в англійській і українській мовах у лінгвокультурологічному аспекті. Фразеологічний фонд англійської мови є сферою наукових інтересів багатьох учених-лінгвістів. Проблемам класифікації, структури, семантики і національно-культурної специфіки фразеологічних одиниць (далі ФО) присвячені роботи таких учених: А. В. Кунін, А. І. Смирницький, А. М. Мелерович, Ю. П. Солодуб та інших. Розробкою проблеми номінації фразеологізмів в лінгвокультурологічному аспекті займалися В. Н. Телія, В. М. Мокиєнко, Н. Ф. Алефиренко, Т. Н. Федуленкова і так далі.

Вивчення мов в порівняльному плані допомагає збагатити знання про структуру мов, що співвідносяться, виявити специфічні особливості, властиві тільки одній з мов, що співвідносяться, або ж їх унікальні риси. Проблеми порівняльної фразеології знайшли своє відображення в працях таких учених як В. М. Мокиєнко, В. Н. Телія, А. В. Кунін, Е. Ф. Арсентьєва, Ю. Д. Апресян, А. В. Артемова, В. А. Мендельсон та ін.

Актуальність цієї роботи пояснюється тим, що у вітчизняній лінгвістиці останнім часом все частіше звертаються до проблем вираження тих або інших понять в різних мовних моделях світу. Дослідження топонімічних одиниць дозволяє виявити мовне втілення культурних концептів, особливостей національного менталітету і культури англійського і українського мовних співтовариств.

Теоретико-методологічною основою даного дослідження є праці А. В. Куніна [33, 34], Н. Д. Арутюнової [4, 5, 6], А. М. Мелеровича [42], С. В. Олійника [45], Е. Ф. Арсентьєвої [3].

Об'єктом дослідження є фразеологічні топоніми англійської і української мов.

Предметом дослідження – структурні, семантичні і лінгвокультурологічні особливості фразеологічних топонімів англійської і української мов.

Основною **метою** роботи є встановлення і опис семантичних, структурних і лінгвокультурологічних особливостей фразеологічних топонімів в сучасній англійській і українській мовах. Відповідно до поставлених цілей в ході цієї роботи вирішується коло конкретних **завдань** :

- узагальнити теоретичні дослідження в області лінгвокультурології і фразеології;
- сформувати корпус емпіричного матеріалу;
- описати структурні особливості фразеологічних топонімів;
- встановити семантичні особливості фразеологічних топонімів;
- визначити компонентний склад цієї групи ФО.

Для вирішення вищезгаданих завдань в дослідженні використовуються наступні **методи**: методи семантичного, кількісного і компонентного аналізу, метод ідентифікації фразеологізмів і порівняльний метод. В ході дослідження значення ФО використовувався метод семантичного аналізу. За допомогою методу кількісного аналізу були виявлені основні структурні і семантичні особливості досліджуваних ФО. З метою визначення семантичного об'єму досліджуваних ФО був застосований метод компонентного аналізу. В процесі встановлення меж між різними класами ФО використовувався метод ідентифікації фразеологізмів шляхом виділення основних ознак плану вираження і плану змісту. Порівняльний метод дозволив встановити схожість і відмінності досліджуваних ФО в англійській і українській лінгвокультурах.

Матеріалом дослідження є 294 фразеологічні одиниці з топонімічним компонентом (далі ФОТК) англійської мови та 294 ФОТК української мови. ФОТК англійської мови відібрані з фразеологічного словника під редакцією А. В. Куніна, Longman Dictionary of English Idioms, Oxford Advanced Learner's Dictionary, Cambridge international dictionary of idioms, Collins Cobuild

dictionary of idioms. Топонімічні фразеологізми української мови відібрані з «Фразеологічного словника української мови» (Г. М. Удовиченко) та «Українсько-російського і російсько-українського фразеологічного тлумачного словника» (І. С. Олійник).

Наукова новизна дослідження полягає у спробі встановити спільні та національно-специфічні особливості ФОТК англійської та української мов із позицій лінгвокультурологічного підходу до вивчення мовних одиниць. Цей підхід дозволяє знайти підтвердження системного характеру культурологічного компоненту ФОТК у межах досліджуваного мовного матеріалу та пояснити особливості утворення одиниць, що досліджуються. Однією з цілей проведеного нами дослідження виступає виявлення ролі топонімічного компонента у передачі культурно значущої інформації ФО у мовах, що досліджуються. Вперше в результаті порівняльного аналізу було здійснено спроби пояснити особливості концептуалізації дійсності засобами топонімічної фразеології англійської та української мов з урахуванням історичного фону.

Теоретична значущість роботи полягає у створенні однієї з можливих моделей порівняльного опису семантики та структури ФОТК у різноструктурних мовах, яка може бути застосована для вивчення ФО іншими мовами, що сприяє розвитку порівняльної фразеології. Використана методика аналізу фразеологізмів з топонімічним компонентом може знайти ефективне застосування при розгляді стійких виразів різного компонентного складу. Висновки щодо універсальних та специфічних національно-маркованих особливостей описаної у роботі фразеологічної вербалізації концептосфер «Людина» та «Оточення людини» англійською та українською мовними спільнотами можуть становити інтерес для дослідників у сфері лінгвокультурології та лінгвоконцептології.

Практична значущість дослідження полягає у можливості використання отриманих результатів та висновків у курсах загального

мовознавства, а саме, при розгляді проблеми взаємозв'язку мови та мислення, а також у рамках вивчення курсу «Порівняльне мовознавство», на семінарах зі зіставного та типологічного мовознавства, лексикології англійської та української мов, у спецкурсах з лінгвокультурології та лінгвоконцептології, а також при створенні навчальних посібників.

Особистий внесок автора полягає у дослідженні мовних одиниць, що раніше не розглядалися у розрізі даної наукової проблематики.

Апробація. Основні положення і результати дослідження відображені в доповідях та публікаціях на пленарному засіданні круглого столу Маріупольського державного університету 30 вересня 2021 року за темою «Актуальні проблеми міжкультурної комунікації, перекладу та порівняльних студій» із доповіддю «Фразеологічна класифікація топонімічних одиниць в англійській і українській мовах: порівняльний аспект»; IV міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми міжкультурної комунікації, перекладу та порівняльних студій», 30 вересня 2020 року, м. Маріуполь із доповіддю «Характеристика фразеологічних груп фразеологічних одиниць з топонімічним компонентом в українській мові»; було видано тези «Семантика фразеологічних одиниць з топонімічним компонентом в англійській мові» (Дебют: Збірник тез доповідей студентів факультету грецької філології та перекладу за результатами участі в Декаді студентської науки - 2021, м. Маріуполь). Основні положення дипломної роботи викладені у 3 публікаціях у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Мета і завдання визначили **структуру** роботи, яка складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку наукової і довідкової літератури. Загальний **об'єм** роботи складає 97 сторінок, в т. ч. 80 сторінок основного тексту.

У вступі містяться обґрунтування вибору теми, предмета і об'єкту дослідження, відображена актуальність, розкриті мета, завдання і методи дослідження, вказані джерела матеріалу.

Перший розділ присвячений розгляду теоретичних основ лінгвокультурологічного дослідження фразеологічних одиниць з топонімічним компонентом, а саме, вивченню основних положень і базових понять лінгвокультурологічної парадигми. Надаються різні трактування поняття «Фразеологічна одиниця» і його основні характеристики, надається опис основних концепцій структурних і семантичних класифікацій ФО. Розглядається порівняльний метод дослідження ФО.

Другий та третій розділи присвячені характеристиці матеріалу дослідження, опису методики аналізу фразеологічних одиниць з топонімічним компонентом. Надаються семантична і структурна класифікації фразеологічних одиниць з топонімічними компонентами, а також класифікація ФО за типом топонімічного компонента. **Четвертий розділ** містить порівняльний аналіз результатів дослідження ФО англійської та української мов, а також інтерпретацію виявлених подібностей та розбіжностей.

У **висновку** підводяться підсумки дослідження та головні висновки, які були зроблені в ході аналізу теоретичного і мовного матеріалу.

Списки використаних джерел включають 82 найменування наукової літератури, в т. ч. – 9 на іноземних мовах, 12 найменувань довідкової літератури та лексикографічних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

1.1 Лінгвокультурологічні дослідження у фразеології

Лінгвістика, окрім вивчення лінгвістичної форми вираження мовних одиниць і мовноміркувальної діяльності, також враховує вплив когнітивних знань людини, так як кожна мова зберігає і відображає унікальні властивості сприйняття навколишнього світу у своїх одиницях і категоріях.

У сучасній лінгвістиці, поза сумнівом, затвердився лінгвокультурологічний підхід до вивчення фразеологізмів, при якому ФО досліджуються як носії самобутньої національної ментальності. ФО, а зокрема фразеологізми з топонімічним компонентом, грають особливу роль в створенні мовної картини світу, оскільки природа їх значення пов'язана з фоновими знаннями носіїв мови, з їх побутом, культурно-історичними традиціями та звичаями.

У цій роботі зроблена спроба дослідження лінгвокультурологічних особливостей топонімічної фразеології англійської і української мови, що пояснюється тим, що в сучасній лінгвістиці останнім часом все частіше звертаються до проблем вираження тих або інших понять в різних мовних моделях світу.

В. А. Маслова визначає лінгвокультурологію як «галузь лінгвістики, що виникла на стику лінгвістики і культурології», як «гуманітарну дисципліну, яка вивчає живу національну мову і відображує в мовних процесах матеріальну і духовну культуру» або як «інтеграційну галузь знань, що вбирає в себе результати досліджень в галузях культурології, мовознавстві, етнолінгвістиці та культурній антропології» [39].

Згідно Н. А. Красавському, лінгвокультурологічне вивчення суті різноетносних мовних осіб полягає, передусім, в тому, що воно дозволяє

виявити специфіку устрою ментального світу представників певної етнічної спільноти [28].

Н.Ф. Алефиренко дає наступне визначення лінгвокультурології: «наукова дисципліна, предметом вивчення якої є репрезентація в мові фактів культури, своєрідним продуктом якої є так звана лінгвокультура» [1, с. 16]. Образно кажучи, він називає мову дзеркалом народної культури, психології, філософії і більше того, іноді єдиним ресурсом, здатним розповісти про історію народу і його духу [1, с. 17].

В. В. Воробйов у своїй роботі «Лінгвокультурологія: теорія і методи» розглядає лінгвокультурологію як теоретичну базу лінгвокраїнознавства. Дослідник визначає лінгвокультурологію таким чином: «комплексна наукова дисципліна синтезуючого типу, яка вивчає взаємозв'язок і взаємодію культури і мови в його функціонуванні і відображає цей процес в якості цілісної структури одиниць в єдності їх мовного і внемовного (культурного) змісту з орієнтацією на сучасні пріоритети і систему норм загальнолюдських цінностей» [16].

Проблеми лінгвокультурології знаходяться у центрі уваги представників Волгоградської школи. В. І. Карасик розглядає лінгвокультурологію як «комплексну область наукового знання про взаємозв'язок і взаємовплив мови і культури» і робить акцент на її порівняльному характері. Культурний концепт розглядається в якості основної одиниці лінгвокультурології, а в якості одиниць вивчення В. І. Карасик висуває реалії і «фонові значення, тобто змістовні характеристики конкретних і абстрактних найменувань, що вимагають для адекватного розуміння додаткової інформації про культуру цього народу» [24].

В цілому, можна відмітити, що лінгвокультурологію необхідно розглядати як дисципліну, яка основний акцент робить на відображенні і фіксації культури в мові, і яка безпосередньо пов'язана з вивченням

національної картини світу, мовної свідомості, особливостей менталітету тій або іншій лінгвокультури.

Як стверджує Н.Ф. Алефиренко, «відсутність в лінгвокультурології чітких власних методологічних установ призводить до того, що її предмет нерідко «розчиняється» в суміжній науковій дисципліні – когнітивній лінгвістиці» [1, с. 37]. Проте, незважаючи на їх схожість, варто все ж відрізнити одну від іншої. Так, з одного боку, лінгвокультурологія, як гуманітарна наука, не може надати абсолютно об'єктивні, і тим більше формальні знання, проте, вона є наукою і не може ігнорувати принципи наукового пізнання.

Н. Ф. Алефиренко говорить про потребу цієї дисципліни в так званому «невизначеному дискусивно-міркувальному просторі: між строгою науковістю і польотом фантазії», що зумовлює необхідність комбінованого підходу, в якому гармонійно сплїталися б художнє мислення і елементи глибокого методологічного аналізу [1, с. 38].

Вивчення мов в порівняльному аспекті допомагає збагатити знання про структуру мов, що співвідносяться, виявити специфічні особливості, властиві тільки одній з мов, що співвідносяться, або ж їх унікальні риси. В. І. Карасик підкреслює, що лінгвокультурологічні дослідження за своєю природою припускають зіставлення мовних одиниць, що вивчаються, виражають національно-специфічне бачення світу, в порівнюваних лінгвокультурах при системному порівнянні однієї мови з іншим [24, с. 70].

У зв'язку з цим, В. І. Карасик вводить термін «мовна особа». Слід уточнити поняття «Мовна особа». Згідно В. І. Карасикові, це «узагальнений образ носія культурно-мовних і комунікативно-діяльних цінностей, знань, установок і поведінкових реакцій», причому особлива увага приділяється саме цінностям, які автор зараховує до найбільш фундаментальних характеристик культури [24, с. 166].

Для лінгвокультурологічного підходу характерне розуміння концепту як фундаментального елементу культури. Ю. С. Степанов обґрунтовує тезу про те, що концепт – це свого роду «згусток культури у свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить в ментальний світ людини».

А саме, «концепт – це те, за допомогою чого людина сама входить в культуру, а в деяких випадках і впливає на неї» [59].

Важлива роль в трактуванні цього поняття належить С. Г. Воркачеву, який вважає, що для визначення суті концепту потрібне виділення в його «складі трьох складових : понятійної, відбиваючої його признакову і дефініційну структури, образної, що фіксує когнітивні метафори, які підтримують концепт в мовній свідомості, і значимостної, що визначається місцем, яке займає ім'я концепту в лексико-граматичній системі конкретної мови, куди увійдуть також етимологічні і асоціативні характеристики цих імен» [14].

У сучасній лінгвістиці існують різні класифікації концептів. З точки зору лінгвістичного оформлення вербалізовані концепти поділяються на лексичні, фразеологізми, граматичні, синтаксичні; виділяють прості (представлені одним словом) і складні концепти (представлені в словосполученнях і реченнях).

Метод лінгвокультурологічного поля, запропонований В. В. Воробйовим, застосовується для дослідження лінгвокультурем на матеріалі різносистемних мов, які відображають культурні цінності в їх загальних і специфічних рисах. В. В. Воробйов використовує термін «лінгвокультурема» в якості основної одиниці лінгвокультурологічного аналізу і визначає її як «діалектичну єдність лінгвістичного і екстралінгвістичного (понятійного і предметного) змісту» [16].

Слід зазначити, що лінгвокультурема має складнішу структуру: план її змісту розпадається на мовне значення і культурний сенс. Лінгвокультурема

має конотативне значення і може бути виражена як одним словом, так і цілісним текстом.

Лінгвокультурологічне поле представляє собою складну ієрархічну структуру безлічі одиниць, в структурі якого виділяється ядро, центр і периферія [24, с. 65]. Виділення цих лінгвокультурологічних елементів поля проводиться шляхом виявлення схожості і відмінності їх сенсів.

Отже, виявити лінгвокультурологічну специфіку можна за допомогою використання лінгвокогнітивного підходу до процесу комунікації, оскільки він дозволяє проаналізувати, з одного боку, загальнолінгвістичний аспект, з іншого боку, національно-детермінований компонент.

1.2 Підходи визначення фразеологічних одиниць в сучасній лінгвістиці

У картині світу будь-якого народу існує певні мовні особливості, що є цілком закономірним фактом, оскільки у кожного народу своє культурне бачення світу, зумовлене способом життя, світоглядом, звичками і рисами національного характеру. «Культура регіону — це складне утворення, яке включає в себе національні, соціально-економічні, географічні і інші особливості життєдіяльності суспільства на цій території» [29].

Інтерес до вивчення лексики і фразеології в аспекті лінгвокраїнознавства виникає в 80-і роки ХХ століття і знаходить відображення в роботах Е. М. Верещагіна і В. Г. Костомарова, Б. Н. Ажнюка, Л. А. Баркової.

Фразеологічний фонд мови є цінним джерелом відомостей про культуру і менталітет народу, що відображує його уявлення про систему цінностей, суспільної моралі, відношення до світу, до людей інших народів. Фразеологізми найточніше ілюструють спосіб життя, кодують національно-культурні стереотипи і традиційні уявлення.

В. Н. Телія в роботі «Фразеологія в контексті культури» пише, що «при вивченні фразеології в контексті культури найбільш важливими являються

три кола питань» : 1) визначення фразеології як найбільш самобутньої в культурно-мовному плані; 2) уточнення кореспонденції і відмінностей в методах і результатах вивчення та опису культурної семантики фразеологізмів, здійснюваних у рамках етнолінгвістичного, лінгвокультурологічного і контрастивного напрямів в дослідженні мови і культури; 3) виділення методологічної основи, загальної для мови і культури [55, с. 14].

Аналіз робіт, присвячених розробці визначення національного характеру, дозволив виявити схожість у вирішенні цієї проблеми. Н. М. Фирсова під національним характером розуміє «своєрідність національних психологічних рис, менталітету (концептуального бачення картини світу, ціннісних орієнтацій), національних традицій і звичаїв, що сформувалися під впливом кліматичних і географічних чинників, особливостей історичного розвитку, релігійних вірувань цієї нації і проявляються в специфіці її національної культури, в мові і комунікативній поведінці народу» [63, с. 56]. За визначенням Д. В. Ольшанського, національний характер – «це сукупність найбільш стійких, характерних для цієї спільності особливостей сприйняття навколишнього світу і форм реакції на нього» [46, с. 5].

Отже, приналежність до певної культури формує менталітет народу, у будь-якій культурі є властиві тільки їй культурні значення, закріплені в мові, моральних нормах, переконаннях і особливостях поведінки. Національний характер тієї або іншої нації визначається загальними особовими рисами, типами мислення і моделями поведінки.

Лінгвокультурний код являє собою взаємодію вербального і культурного кодів. У свою чергу культурні коди формують певні картини світу, що об'єднують уявлення людини про наділені культурними змістом реалії, що відносяться до одного типу феноменів. Окрім основних характеристик названих феноменів такі реалії несуть функціонально

значущий для культури зміст. Вербальний код функціонує як засіб озвучування цього культурного змісту. Таким чином, лінгвокультурний код акумулює і транслює важливу в аспекті культури інформацію [35].

Фразеологія як лінгвістична дисципліна, вивчає стійкі, в широкому сенсі розуміння ідіоматичні поєднання - фразеологізми, під якими ми маємо на увазі ідіоми, колокації, прислів'я, приказки, граматичні фразеологізми і фразеосхеми.

Фразеологізми є одним з найяскравіших, найбільш образних і емоційно виразних засобів мови. Їхня поява в мові і змістовна трансформація пов'язані зі зміною епох, різними змінами в суспільному і політичному житті суспільства, соціальними перетвореннями і т.п.

На думку Т.З. Черданцевої, саме в царині фразеології знаходять своє відображення бачення світу, національна культура, традиції і звичаї народу. Найяскравішим прикладом цього виступають ідіоми, для яких притаманна повна трансформація від прямого значення до переносного. Це специфічна риса ідіоматики, де нерідко спостерігається повний відрив слів-компонентів від їхнього словникового значення [64]. Інформація, яку несуть в собі фразеологізми, має трактуватися у двох аспектах: «універсальність в ідіомах виражається через дефініцію (дескриптор), а особливість, індивідуальність, вибір стереотипів – через образну внутрішню форму» [64].

Є. М. Верещагін і В. Г. Костомаров виявляють три складові, які демонструють національно-культурну цінність фразеологізмів:

- 1) фразеологізми «відображають національну культуру комплексно, всіма своїми елементами, що взяті разом, тобто своїми ідіоматичними значеннями; деякі з них «називають також явища минулого і сьогодення певної країни, які не мають прямих аналогів в зарубіжних національних культурах»;
- 2) «фразеологізми відображають національну культуру одиницями свого складу»; деякі з них відносяться до безеквівалентної лексики;

3) «фразеологізми відображають національну культуру своїми прототипами, оскільки генетично вільні словосполучення являли собою опис певних звичаїв, традицій, подробиць побуту і культури, історичних подій та багато іншого» [26].

Як вже було зазначено, фразеологічні одиниці є найбільш показовим лексичним матеріалом для лінгвокультурології в зв'язку з тим, що їх внутрішня форма, яка втілює в собі вмотивованість, майже завжди містить в собі елементи національно-культурного плану, адже фразеологізми виникають на основі «образного уявлення про дійсність, що відображає переважно побутово-емпіричний, історичний і духовний досвід мовного колективу, пов'язаний з його культурними традиціями» [Телія 1993].

Потрібно особливо відзначити положення фразеологізмів: для них засобом втілення культурно-національної специфіки є образна підстава, внутрішня форма фразеологізму, образна гештальт-структура (яка часто містить в собі культурно марковані компоненти, що позначають «культурні» реалії). Способом вказівки на культурно-національну специфіку є «інтерпретація образного підстави в знаковому культурно – національному «просторі» означеного мовного співтовариства» [60].

За влучним зауваженням Ф.І. Буслаєва, фразеологізми – то є своєрідні мікросвіти, вони містять в собі «і моральний закон, і здоровий глузд, які відображені в короткому вислові, який заповідали пращури в якості вказівки нащадкам» [11]. Фразеологічні одиниці завжди спрямовані на суб'єкт, і виникають для того, щоб інтерпретувати, оцінювати і висловлювати суб'єктивне ставлення до нього.

Безсумнівно, що саме в ФО відбивається увесь комплекс духовної роботи етносу по орієнтації в світі, «друкується» стиль його світобачення, система цінностей. Виникає закономірне питання: які конкретно аспекти національно-культурної своєрідності може відобразити фразеологізм:

1. Фрагменти усталених форм образно-міфологічного бачення світу природи;
2. Певна концепція людини, її соціальних і культурних зв'язків, її внутрішнього світу;
3. Деякі типізовані форми народного мислення, способи образноасоціативного зв'язку понять, кількісного членування світу і розподілу ознак, зв'язків і відносин того чи іншого явища;
4. Методи оцінки того чи іншого явища;
5. Система ідеалів і цінностей, моральних норм і зразків;
6. Народні уявлення про красу;
7. Система релігійних і міфологічних уявлень;
8. Певні етапи соціокультурного розвитку, історичні події, соціальні інститути, побутова обрядовість [40].

Лексична система мови не може повністю забезпечити найменування нових пізнаних людиною сторін дійсності, у той час як фразеологічні одиниці заповнюють лакуни в системі мови. Немає сумнівів, що утворення фразеологізмів послаблює протиріччя між потребами мислення і обмеженими ресурсами мови.

У формоутворенні величезна роль належить людському чиннику, оскільки переважна більшість фразеологізмів пов'язана з людиною, різноманітними сферами її діяльності. Лінгвокультурологічний підхід до опису фразеологічних одиниць, в свою чергу, дозволяє провести експлікацію культурної семантики (визначити культурну конотацію, а також культурно-значущі змістовні складові), національно-культурної специфіки і, крім того, особливостей функціонування фразеологічних одиниць, які виступають в ролі культурних знаків в концептосфері різних культур. Таким чином, основне завдання лінгвокультурології стосовно фразеологічного матеріалу окремо взятої мови являє собою визначення культурно-вагомих елементів значень фразеологічних одиниць, які, у співвідношенні з їхнім

концептуальним змістом, забезпечують здатність ідіоматичного аспекту мови виступати в якості презентації культурних символів.

За своїм походженням фразеологічні звороти, як і слова, розподіляються на дві основні групи: звороти, що виникли в рідній мові на основі народних образів і народної мовної картини світу, а також запозичені фразеологічні звороти з інших мов.

Найбільший інтерес викликають фразеологізми, що виникли в рамках окремо взятої культури і, переважно, не мають еквівалентів в інших мовах, оскільки саме такі одиниці найбільш яскраво відображають мовну картину світу певного етносу [35].

Фразеологізм в якості знаку вторинної семіотизації виконує особливу функцію в символізації (еталонізації, стереотипізації) світу.

Роль фразеологізмів в комунікації формується в культурі і багато в чому визначається культурної конотацією цього мовного знаку. Вибір в культурі завжди мотивований (Ю.С. Степанов), і вибір фразеологізмів в комунікації з метою здійснення мовного акту (наприклад, евфемізації мови) є усвідомленим і мотивованим насамперед культурною семантикою фразеологізмів. Обмеження на вживання фразеологізмів для евфемізації мови має не узувальне, а культурне пояснення [25].

При розгляді проблеми національно-культурної своєрідності фразеологізмів слід враховувати той факт, що на даний час існують декілька різних підходів до виявлення національно-культурної складової фразеологічних одиниць, що мають різну методологічну базу, різні методи дослідження, що відрізняються один від одного ступенем охоплення фразеологічного матеріалу. Така різноманітність методів дослідження обумовлена тим, що на сучасному етапі мова розглядається в широкому екзистенціальному і понятійному контексті буття людини, тому й дослідження фразеологізмів тієї чи іншої мови можливо тільки в

загальнокультурному контексті минулого, сьогодення і майбутнього носіїв мови.

1.3. Фразеологія як об'єкт лінгвістичного вчення

Більшість дослідників дотримуються широкого розуміння терміну «фразеологія» (гр. *phrasis* – 'вираження, оборот', *logos* – 'слово, вчення' це: 1) сукупність фразеологізмів цієї мови; 2) розділ мовознавства, що вивчає склад фразеологізму мови.

До завдань фразеології як лінгвістичної дисципліни входить всебічне вивчення фразеологічного фонду тієї чи іншої мови. Важливими аспектами дослідження цієї науки є: стійкість фразеологічних одиниць, системність фразеології і семантична структура фразеологічних одиниць, їх походження та основні функції. Особливо складною галуззю фразеології є переклад фразеологічних одиниць, що вимагає чималого досвіду в сфері дослідження цієї дисципліни.

Вагомий внесок в розвиток теорії фразеології вніс А. В. Кунін, розробивши найбільш продуктивну фразеологічну концепцію і методичку ідентифікації фразеологізмів. На думку вченого, «фразеологія – це наука про фразеологічні одиниці, тобто про стійкі поєднання слів з ускладненою семантикою, які не утворюються по структурно-семантичних моделях змінних поєднань».

Лінгвісти використовують різні терміни (фразеологічна одиниця, фразеологізм, фразема, ідіома, фразеологічний оборот, стійке словосполучення і так далі) для позначення одного і того ж поняття.

У цій роботі ми використовуємо терміни «фразеологічна одиниця (ФО)» і «фразеологізм», оскільки у більшості випадків, поняття «фразеологічна одиниця» і «фразеологізм» вважаються тотожними.

Інші терміни можуть розрізнятися (зазвичай, це залежить від різниці в класифікаціях ФО). Прикладами подібних термінів є: фразеологічна одиниця (В. В. Виноградов), змінне словосполучення (Б. А. Ларин), одновершинні

фразеологізми (А. І. Смирницький). Н. Н. Амосова виділяє фраземи та ідіоми. На її думку, ідіоми характеризуються цілісним значенням, які на відміну від фразем, є одиницями постійного контексту. Важливо зазначити, що в англо-американській лінгвістиці термін «фразеологізм» не вживається взагалі.

Згідно з визначенням А. В. Куніна **фразеологізми** є «поєднаннями слів, тобто окремооформленими утвореннями з повністю або частково переосмисленими компонентами, значеннями фразеологізмів. Для ФО характерна не взагалі стійкість, а стійкість на рівні фразеологізму, закономірні залежності словесних компонентів і структурно-семантична немоделірованість» [33].

Фразеологічна одиниця являє собою особливий тип мовного знаку, і, як будь-який знак, вона характеризується формою, змістом і функціонуванням. В аспекті форми (в структурному плані) ці елементи мови відрізняються багатоконпонентністю; в аспекті змісту вони характеризуються переосмисленням компонентів, тобто, ідіоматичністю; в функціональному плані їм властива стійкість і загальноповживаність.

Теоретичне вивчення лінгвокультурологічної специфіки ФО доводить, що ФО в якості одиниці мовної, соціальної, культурологічної та антропологічної природи поєднує в собі риси і ознаки об'єкта, детермінованого одночасно і синхронією (функціонування ФО в сучасній мові), і діахронією (історичне походження, перетворення, і т.п.). Така подвійність ФО робить її гнучкою, універсальною в функціональному відношенні, і полегшує її вивчення в міжмовному плані.

Важливим здається зауваження А.В. Куніна про те, що на фразеологізми можуть перетворитися тільки потенційні фразеологічні одиниці, бо незалежно від шляху виникнення цих одиниць, вони обов'язково повинні пройти стадію потенційної фразеологічності.

Основними причинами перетворення вільних словосполучень на стійкі за своїм складом і будовою, і цілісні за значенням фразеологічні звороти є наступні:

- 1) постійне вживання вільних поєднань слів не в прямому, а в узагальненому і образно-переносному значенні;
- 2) поява у вільному поєднанні слова пов'язаного, фразеологічно обмеженого вживання;
- 3) формулювання за допомогою вільного поєднання слів єдиного концепту, актуального для тієї чи іншої історичної епохи.

Потенційну фразеологічну інтенсифікацію можна визначити як одиницю мови, що володіє на етапі породження притаманними для фразеологічних одиниць ознаками, такими як стилістичне забарвлення і метафоричність.

В основі процесу фразеологічної номінації лежить фразеологічне переосмислення, яке є одним із способів пізнання дійсності в свідомості людини, і пов'язане з відтворенням реальних або уявних особливостей відображених об'єктів і на основі встановлення зв'язку між ними. Техніка переосмислення полягає в тому, що стара форма використовується для вторинного або третинного найменування шляхом перенесення назви і семантичної інформації з денотатів прототипів ФО або фразеологічних варіантів на денотат ФО або фразеосемантичних варіантів. Найважливішими типами переосмислення є метафора і метонімія.

Під внутрішньою формою фразеологічної одиниці прийнято розуміти «діахронічний зв'язок фразеологічного значення обороту і його етимологічного значення». Однак, безсумнівним є те, що внутрішня форма фразеологізму є також і елементом змістовної сторони в синхронному аспекті семантики.

Внутрішня форма може бути живою, тобто, усвідомлюватися на сучасному етапі розвитку мови, і мертвою, яка колись була живою, тобто

властивою ФО в діахронічному плані. До забуття внутрішньої форми, інакше кажучи, демотивації, приводить порушення дериваційного зв'язку ФО з її прототипом внаслідок зникнення реалії, що позначає цей термін, або спотворення компонентів.

У самому фразеологічному значенні є дві сторони: план змісту (десігнант), в якому слід розрізняти сигніфікативний, денотативний і коннотативний аспекти, і план вираження, тобто матеріальна оболонка ФО.

Під **денотативним** компонентом значення потрібно розуміти частину знаку, що відображає в узагальненій формі предмети і явища позамовної дійсності. Денотативний компонент в своїй основі – це концепт, який характеризує позамовний об'єкт.

Сигніфікативний компонент значення співвідноситься з комплексом ознак, що складають безпосередньо зміст концепту.

Конотативний аспект – це «стилістична фарба ФО, їх емоційно-експресивна сторона, тобто ставлення носія мови до позамовних реалій, або посилення ефективності мовного впливу, позбавленого оцінного елемента». Конотативний аспект має важливе значення для фразеологічної семантики, що пояснюється двоплановістю семантичної структури всіх ФО, побудованих на образному переосмисленні. Конотацію можна розглядати як додаткову інформацію стосовно сигніфікативно-денотативного значення, як сукупність семантичних нашарувань, що містять у собі оцінний, експресивний, емоційний і функціонально-стилістичний компоненти.

Сьогодні особливу вагу набуває така важлива функція фразеологічного значення як **коннотативно-культурологічна**. Змістом цієї функції є відношення, що існує між образно-мотивованою формою мовних одиниць і культурно-значущою асоціацією, яку вона містить. Виділення цієї функції пов'язане з інтерпретацією ФО в якості «народних стереотипів». Фразеологізми виникають в національних мовах на основі особливого образного уявлення дійсності, яке відображає побутово-емпіричний,

історичний або духовний досвід мовного колективу, який, безумовно, пов'язаний з його культурними традиціями, адже суб'єкт номінації та мовленнєвої діяльності – це завжди суб'єкт національної культури.

Процес передачі значення фразеологічних одиниць ускладнюється через можливе okazіональне вживання, яке не збігається зі словниковою формою. Під okazіональним вживанням фразеологізмів прийнято мати на увазі таке використання фразеологічної одиниці, при якому вона зазнає деяких лексичних, граматичних або стилістичних видозмін.

Так, згідно з класифікацією Н.Л. Шадріна, виділяються наступні типи видозмін фразеологізмів:

- семантичні трансформації (наприклад, фразеологічний каламбур);
- структурно-семантичні трансформації (наприклад, еліпсис; заміна або додавання лексичного компонента);
- складні перетворення (наприклад, розширена метафора, фразеологічний повтор).

В цілому, фразеологічне значення є феноменом виключно складним і, безумовно, його не можна розглядати як механічну суму складових його компонентів. Семантичну структуру ФО можна уявити як мікросистему, у якій всі елементи знаходяться у тісному зв'язку і взаємодіють між собою.

В ході досліджень фразеологічних одиниць були виявлені наступні характеристики цього поняття. Фразеологічним одиницям властива багатокомпонентність і окремооформленість. А. В. Кунін визначає окремооформленість особливістю побудови синтаксичної єдності, заснованої на тому, що одиниці, які входять до його складу є окремими граматично оформленими компонентами.

Також, одиниці фразеологізмів характеризуються стійкістю компонентного складу і непроникністю структури; семантичною стійкістю, що полягає у зовнішній сенсовій єдності обороту і втраті компонентами свого конкретного значення; номінативністю, тобто здібністю називати

явища дійсності; складністю структури значення фразеологізму, яка пояснюється наявністю коннотативного компонента в основі цього значення.

Головною особливістю ФО є **значення фразеологізму**. А. В. Кунін пише, що значення фразеологізму – це інваріант інформації, якій виражається семантично ускладненими, окремооформленими одиницями мови, що не утворюються по структурно-семантичним моделям змінних поєднань слів.

У роботі «Проблема семантичного аналізу одиниць» фразеологізмів А. М. Мелеровича розглядається проблема інтерпретації природи значення фразеологізму. На думку автора, значення фразеологізму – це мовне значення, яке закріпилося за стійким поєднанням слів і в деякій мірі відокремлене від семантики мовних елементів, що утворюють його форму, і що не розподіляється між кожними словами, що входять в структуру. Отже, значення фразеологізму є відмітною категорією мови, яка характеризується особливими способами формування, розвитку і функціонування і цілісністю образного значення [36].

Таким чином, до основних рис фразеологізмів відносяться відтворюваність в процесі спілкування, стійкість, закономірні залежності словесних компонентів, структурно-семантична немодельованність і цілісність значення.

Щодо функції фразеологізмів, дослідники ФО виділяють ряд подібних функцій. Перш за все, вони виконують в мові **номінативну** функцію – одну з найважливіших функцій мовних одиниць. Своєрідність номінації ФО полягає в тому, що на відміну від слів і словосполучень, які називають об'єкти і поняття, ФО номінують «типові життєві ситуації» і «типові відносини» між об'єктами. Номінативний характер ФО дозволяє розглядати її як одиницю мови. Виділяється також **кумулятивна** функція. Протягом століть ФО були засобом фіксації і зберігання інформації про дійсність, що зрозуміла людина. Складовою частиною її є **аксіологічна** функція, важлива для передачі

системи цінностей культури. Кумулятивна функція тісно пов'язана з **дидактичною** функцією. ФО в директивній формі передають імпульси впливу від мовця до слухача, служать засобом виховання і формування особистості. В.П. Анікін виділяє також **пізнавально-прагматичну** функцію, яка полягає в передачі і закріпленні знань і має узагальнений дидактичний характер. Вона спрямована на упорядкування соціального та природного життя людини. **Соціально-регулююча** функція знаходиться в прямому зв'язку з прагматичною функцією і спрямована на передачу інформації про побутові уявлення і підтримання кодексу поведінки. **Релігійно-магічна** функція безпосередньо пов'язана з наївними уявленнями людей про будову світу, є наслідком незнання ними справжніх причин природних явищ. **Художня** функція забезпечує потребу індивіда висловлювати почуття за допомогою засвоєної системи образів і понять. Образи, що сприймаються, знаходять відображення в ритмічних і структурно впорядкованих формах [2, с. 25]. Відповідно до сучасних когнітивно-орієнтованих уявлень про фразеологію прототипічні ФО виконують також **ідеативну** функцію, тобто відображають здатність людини до формування і сприйняття ідей і, отже, носять концептуальний характер.

Класифікація фразеологічних одиниць базується на трьох основних критеріях: семантичному, граматичному і функціональному.

З точки зору семантики М. Ю. Дементьєва у своїй роботі «Номінативно-когнітивний аспект семантики фразеологізмів і слів» виділила три типи фразеологічних одиниць: 1) експресивно-образні; 2) гносеологічні; 3) еліптичні. Лінгвіст вказує на можливість існування змішаних випадків цих типів [19, с. 139].

Зважаючи на лінгвокультурологічний аспект Л. В. Коцюбинська виділяє наступні типи ФО: загальнозживані прислів'я; загальнозживані приказки; вигуківі стійкі фрази; модальні стійкі фрази; крилаті вислови,

афоризми; біблейські вислови; кальки фразеологізмів та стійких фраз інших мов світу [27].

Дослідник В. В. Гузикова також враховує стилістичний опис при класифікації ФО, спираючись на два критерії, а саме:

- сферу переважного вживання ФО;
- характер емоційно-експресивних відтінків;

Розглядаючи ці два критерії лінгвіст виділяє наступні типи фразеологізмів: 1) книжні – матеріальні блага; 2) розмовні ФО, які використовуються переважно в розмовних стилях; 3) загальноновживані або міжстильові ФО.

По експресивно-емоційних відтінках усі фразеологізми підрозділяються на три групи: 1) ФО, що виражають позитивну оцінку; 2) ФО, що виражають негативну оцінку; 3) ФО, позбавлені емоційно-експресивних відтінків [18, с. 151].

Враховуючи структурно-граматичний аспект А. В. Кунін виділяє чотири класи ФО: 1) номінативні фразеологічні одиниці: субстантивні, адьєктивні, адвербальні; 2) номінативні і номінативно-комунікативні фразеологічні одиниці: дієслівні фразеологічні одиниці; 3) вигуківі фразеологічні одиниці, і фразеологічні одиниці з модальним значенням; 4) комунікативні фразеологічні одиниці: приказки і прислів'я [34].

В. В. Виноградов приводить наступну класифікацію ФО: поєднанні фразеологізми; фразеологічні одиниці; зрощенні фразеологізми. Таким чином, дослідник виділив типи фразеологізмів залежно від міри зв'язаності в них слів [13].

Зважаючи на різні сторони вивчення ФО, А. Г. Назарян виділяє різні типи їх класифікацій. З точки зору синтаксису, ФО поділяються на три основні структурні типи: непередикативні, частковопередикативні і передикативні фразеологізми [44].

Згідно виконуваної в мові функції ФО діляться на два великі класи. На думку дослідника, до першого класу відносяться ФО, що мають комунікативну функцію і співвідносяться з реченням, як з комунікативною одиницею мови. Усі фразеологізми цього класу мають предикативну структуру. До них відносяться прислів'я і приказки.

До другого класу відносяться ФО, що не мають комунікативної функції і співвідносні зі словом або словосполученням. ФО цього класу найчастіше мають непередикативну структуру, набагато рідше – частковопредикативну.

Некомунікативні фразеологізми у свою чергу діляться на наступні підкласи: 1) номінативні; 2) службові; 3) вигуківі; 4) модальні [34].

Отже, класифікація ФО будується за різними ознаками: по мірі сенсової взаємозв'язаності компонентів, по їх граматичній структурі і згідно виконуваної в мові функції.

1.4 Топонімічна фразеологія англійської мови

У людській свідомості і культурі існують базові категорії, універсальні поняття, що відбивають об'єктивну дійсність і входять в концептуальний образ світу. До таких найважливіших концептів належить концепт «простір». Просторове сприйняття дійсності, розмежування її об'єктів є універсальними для людини, це проявляється в мовній і концептуальній картині світу.

Н. Д. Арутюнова вказує, що «буття визначається трьома основними параметрами: онтологічним, просторовим і тимчасовим. До першого відноситься природа існуючих предметів, до другої – області їх буття, до третьої – темпоральні межі буття» [4].

Топонімія (від греч. *topos* – місце, місцевість; *онута* – ім'я) є одним з найважливіших елементів мовної картини світу, в якій відображені найбільш значимі етапи історії матеріальної і духовної культури народу, що її створив. Дослідження топонімії дозволяє виявити культурні особливості того або іншого етносу, що відображені в його концептосфері.

Серед топонімів виділяються різні класи, такі, як гідроніми – географічні назви водних об'єктів, ороніми – назви піднятих форм рельєфу, ойконіми – назви населених місць; урбаноніми – назви внутрішньоміських об'єктів: кварталів, вулиць, площ, бульварів, провулків, набережних, проспектів, меморіальних пам'ятників, театрів, музеїв, кінотеатрів, кафе, готелів, магазинів, окремих будинків і т. п.; мікротопоніми – назви невеликих об'єктів, зазвичай відомі лише обмеженому колу людей, що проживають у визначеному місці; хороніми – назви міських районів [17].

Об'єкти, за якими закріплена ту чи інша назва, чітко зафіксовані в певному регіоні. Будь-яка топонімічна одиниця, виконуючи номінативну функцію, вказує, називає географічний об'єкт. Крім того, багато назв містять у собі додаткові значення, пов'язані з характеристикою об'єкта та/або ідеологічною та емоційною забарвленістю імені.

В залежності від величини об'єктів, встановлюють два головних яруса топонімії: макротопонімію складають назви великих природних або створених людиною об'єктів і політико-адміністративних об'єднань, і мікротопонімія – індивідуалізовані назви малих географічних об'єктів, особливостей місцевого ландшафту.

Мікротопоніми, створені на базі місцевої географічної термінології, характеризуються рухливістю і нестійкістю. Вони утворюють проміжний лексичний шар, перехідний між лексикою номінальною (апеллятива) і ономастичною (топонімами).

З лінгвокультурологічної точки зору топоніми відображають навколишню дійсність по-різному, в залежності від світобачення і світовідчуття мовної спільності, яка присвоює імена.

Ці мовні одиниці несуть у собі інформацію, обумовлену ціннісними орієнтаціями людини, зміст топонімів пояснюється історичними, соціальними, географічними та іншими екстралінгвістичними факторами. Топоніми – то є національно-марковані знаки мовної системи. Вони

займають ядерно-периферійне положення в ономастичному просторі (тобто назви мають всі об'єкти, залучені в поле зору людини і необхідні для його орієнтації в просторі).

Основний фонд національного топонімікона в більшості випадків складають назви рідної мови; топонімічна система поповнюється за рахунок імен-неологізмів і імен-запозичень.

Топоніми утворюють вагому частину ономастического лексичного фонду будь-якої мови. Залежно від походження топонімічні одиниці поділяються на сформовані в процесі природно-історичного розвитку і створені свідомо. При цьому останні, як правило, меморіальні, і несуть в собі соціально-історичний і/або ідеологічний коннотативний компонент.

Різноманітні екстралінгвістичні фактори визначають склад і функціонування топонімів, і такий вплив обумовлений особливим характером онімічних знаків. До вагомих екстралінгвістичних факторів традиційно відносять соціальну історію, пануючу ідеологію, різні етнокультурні процеси, а також процеси конкретизації і стандартизації.

Географічні назви не перебувають у безпосередньому зв'язку з географічним об'єктом, такий зв'язок є строго опосередкований. Значення топоніма, як і кожного слова, є ставлення не до самого денотату, а до його ментальної проєкції в нашій свідомості. Як і будь-яке власне ім'я, топонім пов'язаний з індивідуальним позначенням референта і закріплений за індивідуальним об'єктом на основі коннотативної зв'язку імені та об'єкта.

К. І. Кропачова відмічає, що фразеологічні одиниці з іменами-топонімами у більшості випадків «відрізняються від інших фразеологізмів меншою мірою семантичної спаяності компонентів» [30, с. 100]. Проте, саме топонім, що є компонентом фразеологізму, може стати засобом якісної характеристики усієї одиниці в цілому.

Таким чином, топонімія є одним з найважливіших елементів мовної картини світу, в якій відображаються найбільш значимі етапи історії

матеріальної і духовної культури народу, що її створив. Серед топонімів виділяються різні класи, такі, як гідроніми, ойконіми, урбаноніми, мікротопоніми, хороніми та ін.

1.5. Порівняльний метод у вивченні фразеологічних одиниць

Порівняльно-типологічна проблематика є одним з найбільш актуальних і інтенсивних напрямів сучасного мовознавства, що особливо очевидно у сфері вивчення фразеології як споріднених, так і неспоріднених мов.

Порівняльний (компаративний, типологічний) метод припускає дослідження і опис мови в порівнянні з іншими мовами з метою виявлення їх специфіки. Цей метод застосовується в мовознавстві не лише в межах однієї мовної сім'ї, але є універсальним методом порівняння. Предметом дослідження є виявлення схожих і відмінних рис структури порівнюваних мов.

У лінгвістиці ХХ століття на базі лінгвістичних типологічних досліджень виникла так звана лінгвістика універсалій – ще один напрям, пов'язаний із зіставленням мов.

Теорія мовних універсалій розглядає і визначає:

- 1) загальні властивості усіх людських мов на відміну від мов тварин;
- 2) сукупність змістовних категорій, тими або іншими засобами тих, що виражаються в кожній мові;
- 3) загальні властивості мовних структур, що відносяться до усіх мовних рівнів.

Лінгвістика універсалій – теоретичний напрям, що вивчає усі мови світу, як споріднені, так і неспоріднені, з метою виявлення мовних явищ, що зустрічаються в усіх мовах. Цей лінгвістичний напрям вносить важливий вклад в з'ясування природи людської мови, його механізму, тобто в рішення завдань загального мовознавства. Лінгвістика універсалій виявляє спільність мов, залишаючи осторонь їх національну специфіку.

Друга половина ХХ століття характеризується детальними дослідженнями в області мови як організованої системи. Системно-структурне мовознавство, що виходять з теорії мови як системи, «в якій немає нічого, окрім відмінностей» (Ф. де Соссюр), привело до виникнення структуралізму, який на основі зіставлення мовних явищ вибудовує опис мови як жорстке протиставлення одиниць за диференціальними ознаками.

Отже, порівняльний метод дає можливість виявити структурні відмінності мов; системні відмінності груп і підгруп, частин мови, відмінність номінативних родів мов; національну специфіку семантики; лінгвокультурні особливості мов; когнітивні відмінності свідомості народів; дає матеріал для створення типології мов, у тому числі семантичної.

У рамках фразеології застосування порівняльного аналізу визначається передусім генетичною, структурною і функціональною вторинністю системи фразеологізму і одиниць, її складових. Будучи мовними знаками вторинної номінації, фразеологічні одиниці базуються на «інорівних» (у термінології А.Д. Райхштейна) засобах, в основному, лексичних і граматичних, і будуються на них. У фразеології кожної мови в тому або іншому ступені знаходять своє відображення і заломлення основні, характерні, риси інших рівнів. Способи і міра реалізації цих рис у фразеології зумовлюють специфіку систем фразеологізмів в різних мовах [54].

В якості типологічних ознак фразеології дослідники виділяють наступні ознаки:

- 1) структурна організація фразеологічних одиниць;
- 2) характер лексичного складу фразеологічних одиниць;
- 3) характер морфологічного оформлення компонентів ФО;
- 4) тип залежності компонентів фразеологічних одиниць;
- 5) міра стійкості фразеологічних одиниць;
- 6) кореляція семного складу компонента зі значенням фразеологічних одиниць;

- 7) тип смислової модифікації фразеологічних одиниць; характер транспарентності внутрішньої форми ФО;
- 8) відношення фразеологічних одиниць до структурносемантичної модельованості;
- 9) рівень абстракції фразеологізму.

Таким чином, порівняльне дослідження фразеологічних одиниць різноструктурних мов дозволяє виявити схожість і відмінності цих мов, визначити мовні універсалиї.

Висновки до розділу 1

У сучасній лінгвістиці, поза сумнівом, затвердився лінгвокультурологічний підхід до вивчення фразеологізмів, при якому ФО досліджуються як носії самотутньої національної ментальності. ФО, а зокрема фразеологізми з топонімічним компонентом, грають особливу роль в створенні мовної картини світу, оскільки природа їх значення пов'язана з фоновими знаннями носіїв мови, з їх побутом, з культурно-історичними традиціями і звичаями.

Лінгвокультурологію необхідно розглядати як дисципліну, яка основний акцент робить на відображенні і фіксації культури в мові, і яка безпосередньо пов'язана з вивченням національної картини світу, мовної свідомості, особливостей менталітету в тій або іншій лінгвокультурі.

На даний момент фразеологічні одиниці активно вивчаються в когнітивному аспекті. Відмітимо, що фразеологізми є поєднаннями слів, тобто відокремленооформленими утвореннями з повністю або частково переосмисленими компонентами, значеннями фразеологізмів.

У центрі уваги нашої роботи з'являються ФО з топонімічними компонентами. Таким чином, топонімія вважається одним з найважливіших елементів мовної картини світу, в якій відображаються найбільш значимі етапи історії та матеріальна і духовна культури народу. Серед топонімів виділяються різні класи, такі, як гідроніми, ойконіми, урбаноніми, мікротопоніми, хороніми та ін.

РОЗДІЛ 2

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ТОПОНІМІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

2.1. Характеристика матеріалу дослідження

Фонд фразеологізму англійської мови є сферою наукових інтересів багатьох учених-лінгвістів. Проблемам класифікації, структури, семантики і національно-культурної специфіки фразеологічних одиниць присвячені роботи таких учених: А. В. Кунін, А. І. Смирницький, А. М. Мелерович, Ю. П. Солодуб і інших. Розробкою проблеми номінації фразеологізму в когнітивному аспекті займалися В. Н. Теля, В. М. Мокиєнко, Н. Ф. Алефиренко і так далі.

Матеріалом дослідження послужили ФО з топонімічним компонентом, відібрані методом суцільної вибірки з фразеологічного словника А. В. Куніна, Longman Dictionary of English Idioms, Oxford Advanced Learner's Dictionary, Cambridge International Dictionary of Idioms, Collins Cobuild Dictionary of Idioms.

Критерієм відбору мовного матеріалу послужив метод компонентного і семантичного аналізів. В ході дослідження вдалося виявити наступні групи ФО: групу ФО, в структурі яких є топонімічний компонент, проте, не має топонімічного / просторового значення, групу ФО в структурі і семантиці яких є топонім і ФО з топонімічним значенням, але відсутній топонімічний компонент. Кількісні дані представлені в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Топонімічна фразеологія англійської мови

№	Топонімічний компонент в структурі ФО	Топонімічне значення ФО	К-ть ФО, од.	К-ть ФО, %	Приклади
1.	+	-	209	71	<i>Something is rotten in the state of Denmark</i> 'щось тут не так'
2.	+	+	73	25	<i>Coronation Street</i> 'вулиця, населена робітниками (про жителів вулиці в робочому районі на півночі Англії)'
3.	-	+	12	4	<i>The Old Smoke</i> 'Лондон'
	Всього		294	100	

Як видно з наведених вище даних, в топонімічній фразеології переважає група ФО, в структурі яких присутній топонімічний компонент, проте, не має топонімічного / просторового значення (209 од., 71%); менш численною виявилась група ФО в структурі і семантиці яких є топонім (73 од., 25%); рідше зустрічаються ФО в яких є присутнім топонімічне значення, але відсутній топонімічний компонент (12 од., 4%).

Крім того, в ході дослідження ФО з топонімічним компонентом в сучасній англійській мові вдалося з'ясувати, що в топонімічній фразеології відображається культура і національна своєрідність її народу, оскільки кожна нація породжує певні типи географічних імен. Реалії, що означають ФОТК, тісно пов'язані з географією, історією, традиціями і характерними рисами мешканців цієї країни.

2.2. Семантична класифікація ФО з топонімічним компонентом

У сучасній лінгвістиці проблема формування семантичної структури фразеологічних одиниць є однією з самих дискусійних і актуальних. У своїх роботах семантику фразеологічних одиниць розглядали такі дослідники, як В. В. Виноградов, А. В. Кунін, В. Н. Телія, А. М. Чепасова та ін.

В якості відтворюваної мовної одиниці фразеологізм завжди виступає як певне структурне ціле. Топоніми являються найяскравіше вираженими носіями національно-культурної семантики, оскільки саме їм як найменуванням різних географічних назв, належить головна роль в процесі осмислення людиною життєвого простору.

Усе вищезазначене зумовлює важливість вивчення фразеологізмів з метою виявлення тих фрагментів самотутнього і духовного світу англійської лінгвокультури, яка концептуалізується засобами топонімічної фразеології. Узявши за основу підхід А. В. Куніна і класифікацію С. В. Олейника до встановлення фразео-тематических груп [30, 39], ми виділили дві основні концептосфери ФОТК, які представлені в обох досліджуваних мовах, а саме: «Людина» і «Оточення людини», які, у свою чергу, підрозділяються на підгрупи. Кількісні дані відображені в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Семантична класифікація фразеологічних топонімів в англійській мові

№	Концептосфера	К-ть ФО, од.	К-ть ФО, %	Приклади
1.	Людина	228	78	<i>as true as Ripon steel</i> 'надійний, вірний, правдивий'
2.	Оточення людини	66	22	<i>from here to Timbuktu</i> 'заморські, далекі країни'
	Всього	294	100	

Виходячи з наведених вище даних, найбільш продуктивною групою фразеологічних топонімів виявилась група «Людина» (228 од., 78 %). В ході дослідження вдалося виявити наступні фразеосемантичні підгрупи: «Географічне положення», «Побут людини», «Здоров'я», «Матеріальне становище», «Смерть», «Зовнішній вигляд», «Діяльність людини», «Поведінка» і «Система правосуддя». Кількісні дані приведені в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Характеристика концептосфери «Людина»

№	Фразео-тематичні групи	К-ть ФО, од.	К-ть ФО, %	Приклади
1.	Відношення	84	37	thou shalt see me at Philippi 'ми ще зустрінемося, загроза'
2.	Стан	57	25	to cross the Styx 'помирати'
3.	Моральні якості	20	9	vicar of Bray 'безпринципна людина'
4.	Зовнішній вигляд	19	8	Eton crop 'жіноча стрижка під хлопчика'
5.	Розумові здібності	18	8	to be born in Trumplington 'бути дурнем'
6.	Діяльність людини	17	7	Grub street hack 'халтурник'
7.	Поведінка	7	3	to fiddle while Rome burns 'розважатися під час народного лиха'
8.	Характер людини	6	3	as valiant as an Essex lion 'боязливий, боязкий'
	Всього	228	100	

Концептосфера «Людина» (див. таблицю. 2.3) представлена 8 групами: Відношення, Стан, Моральні якості, Зовнішній вигляд, Розумові здібності, Діяльність людини, Поведінка і Характер людини.

Найчисленнішими є такі групи, як: «Відношення»: *better be first in a village than second in Rome* 'краще бути першим хлопцем на селі, чим останнім в місті', *to carry coals to Newcastle* 'займатись безглуздою справою', *show (him) London* 'покарати кого-небудь', *Norfolk turkey* 'Норфолкський індик' (жартівливе прізвисько уродженця або жителя графства Норфолк), *like the mayor of Calenich who walks to miles to ride one* 'про тих, хто надмірно намагається підтримати про себе високу громадську думку', *not for all the coffee in Brazil* 'ні за що у світі', *as true as the devil's in London* 'це не може бути', *If it is raining in Brummagem, it'll be fine in Hull* 'є і на нашій вулиці свято!'.

Не менш численною виявилася група «Стан»: *in Golgotha are the skulls of all sizes* 'перед смертю усі рівні', *Serbonian bog* 'безвихідь, важка ситуація', *between Scylla and Charybdis* 'знаходиться в такій ситуації, коли небезпека загрожує з обох боків', *the quickest way out of Manchester* 'втеча від дійсності' і так далі.

Досить номінативно щільними є групи ФОТК зі значенням: «Моральні якості»: *to sell the Brooklyn Bridge* 'обдурити', *to kiss the Blarney stone* 'бути підлесником', *as true as Ripon steel* 'надійний, вірний, правдивий'); «Зовнішній вигляд людини»: *Eton crop* 'жіноча стрижка під хлопчика', *as big as Dorchester butt* 'надмірно повний, огрядний', *long man of Wilmington* 'дуже висока людина'; «Розумові здібності»: *as wise as Waltham's calf* 'дуже безглуздий', *Tom/Bess/Jack o'Bedlam* 'божевільний', *wise women of Mungret* ('мудрі жінки з Мангрета').

До групи «Діяльність людини» входять назви професій, а також номінації, що вказують на роботу людини, наприклад, *Yarmouth mittens* 'робочий клас', *Grub street hack* 'ремісник пера, халтурник'. До цієї групи

також входять ФОТК, що номінують діяльність людей, засуджувану суспільством, наприклад, *scarlet woman of Babylon* 'блудниця', *Tyburn blossom* 'молодий злодій, юний правопорушник', *king of Tyburn* 'палач'.

ФОТК, що номінують «прізвиська жителів», знаходять своє відображення в наступних одиницях: *Norfolk dumpling* 'норфолкская галушка (жартівливе прізвисько уродженця або жителя графства Норфолк)'; *Norfolk turkey* 'норфолкский індик (жартівливе прізвисько уродженця або жителя графства Норфолк)'; *born in the shadow of Brooklyn Bridge* 'народжений в Нью-Йорку'.

Менш численними виявилася такі групи як: «Поведінка людини» (*to send a man to Cornwall without a boat* 'бойкотувати, ігнорувати кого-небудь; зраджувати чоловікові', *to fiddle while Rome burns* 'розважатись під час народного лиха', *to raise Hail Columbia* 'буянити, скандалити'); «Характер людини» (*bold as a Cotswold sheep* 'смирний як вівця', *Cheshire cat* 'весела, постійно усміхнена людина', *as valiant as an Essex lion* 'боязливий, боязка').

Таблиця 2.4

Характеристика концептосфери «Оточення людини»

№	Група	К-ть ФО, од.	К-ть ФО, %	Приклади
1.	Простір	33	50	<i>from China to Peru</i> 'від Китаю до Перу, від одного кінця землі до іншого'
2.	Матеріальне становище	29	44	<i>on the high - road to Needham</i> 'бути на межі банкрутства'
3.	Система правосуддя	4	6	<i>custom of Kent</i> 'рівний розділ чого-небудь, по-братськи'
	Всього	66	100	

Концептосфера «Оточення людини» (див. табл. 2.4) включає 3 групи: Простір, Матеріальне становище людини, Система правосуддя.

З урахуванням кількісних даних приведених вище варто зазначити, що найбільш численною є група «Простір». У англійській лінгвокультурі більшість ФОТК, вербалізующих Простір, є найменування географічних об'єктів, наприклад, *the Sugar State* '«цукровий штат» (прізвисько штату Луїзіана) (у штаті Луїзіана велике виробництво тростинного цукру)'; *the Sunset State (the Sunset (чи Webfoot) State)* '«*штан* сонця» (чи «водоплавний штат») (прізвисько штату Орегон) (штат Орегон знаходиться на крайньому північному заході США)'; *the Tobacco State* '«*тютюновий штат*» (прізвисько штату Кентуккі) (у штаті Кентуккі великі тютюнові плантації)'.
 Також, зустрічаються ФОТК що вказують на віддаленість простору: *be gone all the way to Timbuktu* 'Тмутаракань'; *from here to Timbuktu* 'заморські, далекі країни'; *go round by Newcastle to get to Shields* 'йти в обхід' («за тридев'ять земель»). Фразеологізми з поняттям «далеко» вказують на місце розташування або характеризують переміщення на далекі відстані. Значення усіх одиниць складатимуть дві основні семы: сема простору і сема віддаленості.

Також, зустрічаються ФОТК що вказують на віддаленість простору: *be gone all the way to Timbuktu* 'Тмутаракань'; *from here to Timbuktu* 'заморські, далекі країни'; *go round by Newcastle to get to Shields* 'йти в обхід' («за тридев'ять земель»). Фразеологізми з поняттям «далеко» вказують на місце розташування або характеризують переміщення на далекі відстані. Значення усіх одиниць складатимуть дві основні семы: сема простору і сема віддаленості.

Окрім цього, у відібраному матеріалі вдалося виявити ФОТК, що мають значення «Великий простір»: *hell and halt of Georgia* 'величезний простір; величезна площа, територія'; *from Boston to Baltimore* 'всюди'.

Периферійною є група зі значенням «Матеріальне становище людини», до неї входять ФОТК, що означають, бідність і багатство (*to go to Bath* 'жебрачити', *on the high-road to Needham* 'бути на межі банкрутства', *poor as Crowsborough (Common)* 'дуже бідний, жебрак', *on Easy Street* 'жити в комфорті, знаходитися у фінансовій незалежності', *as poor as the Bishop of Chester* 'безмірно багатий'. Крім того, до цієї групи відносяться ФО зі значенням «Їжа»: *Jack of Dover* 'морська мова' (риба), *London gin* 'лондонський джин', *Norfolk capon* 'букв. норфолкський каплун, копчений

оселедець'; «Сімейний побут»: *to take a child to Banbury cross* 'гойдати дитину на коліні', *to merit (deserve, eat) Dunmow fitch* 'перебувати в щасливому шлюбі', *to run away to Gretna Green* 'втекти, щоб таємно повінчатися' (Гретна-Грін - село, де відбувалися такі браки); «Свята, розваги»: *anniversary of the siege of Gibraltar* 'дата, яку можна відмічати хоч щодня', *the curse of Scotland* 'карт. дев'ятка бубон (досл. «прокляття Шотландії）」, *Bristol compliment* 'непотрібний нікому подарунок'.

Найменшою по кількості виявилась група «Система правосуддя». ФО цієї тематичної групи підкреслюють важливість для британської нації такого правового інституту, як законодавча система, наприклад, *courtesy of England* 'юридичне право вдівця'.

На основі проведеного аналізу ми дійшли висновку, що найменування об'єктів є найбільш частотним значенням фразеологічних одиниць з топонімічним компонентом в англійській мові, з чого виходить, що осмислення людиною свого життєвого простору, місця, де знаходиться рідний будинок, край, країна, займають особливе положення в лінгвокультурній картині світу. Інші периферійні значення ФОТК є міцно закріпившимся пластом історико-культурної інформації. Він фіксує характеристику людини, що належить до певної етнічної групи в репрезентативній картині світу.

2.3. Структурні особливості топонімів фразеологізмів

В якості відтворної мовної одиниці фразеологізм завжди виступає як певне структурне ціле. М. Р. Рамазанова вказує, що граматична структура англійських фразеологізмів організована за строгими законами англійської мови [49, с. 5]. Отже, при вивченні структурних особливостей ФО треба враховувати їх синтаксичну побудову, яка припускає наявність одиниць із структурою вільних словосполучень і речень.

Ті, що становлять ФО утворюють систему пов'язаних і, так або інакше, співвіднесених один з одним компонентів, що проявляють себе в якості значимих частин аналогічно значимим частинам слова, тобто мають різні морфологічні властивості і знаходяться між собою в різних синтаксичних стосунках.

Е. Ф. Арсентьева в роботі «Порівняльний аналіз фразеологічних одиниць» запропонувала структурно-граматичну класифікацію фразеологічних одиниць і розділила їх на ФО зі структурою словосполучення і фразеологічних одиниць із структурою речення [2, с. 9]. На основі вказаної класифікації, досліджувані ФО були розділені на ФО із структурою словосполучення і ФО зі структурою речення (див. таблицю 2.5).

Таблиця 2.5

Структура фразеологічних топонімів в англійській мові

№	Структурна організація ФО	К-ть ФО, од.	К-ть ФО, %	Приклади
1.	Словосполучення	282	96	<i>wish smb. at York</i> 'бажати, щоб хтось відправився за тридев'ять земель'
2.	Речення	12	4	<i>All roads lead to Rome</i> 'усі дороги ведуть в Рим'
	Всього	294	100	

Як видно з таблиці 2.5, мовний матеріал з 294 ФО містить 282 одиниць (96%) із структурою словосполучення і 12 одиниць (4%) із структурою речення.

Услід за А. В. Куніним ми дотримуємося структурно-граматичної класифікації фразеологічних одиниць, в якій виділяються чотири класи, а

саме: 1) номінативні ФО: субстантивні, ад'єктивні, адвербальні; 2) номінативно-комунікативні ФО: дієслівні фразеологічні одиниці; 3) вигуківі фразеологізми; 4) комунікативних фразеологічні одиниці: приказки і прислів'я [30, с. 13]. Кількісні дані приведені в таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

**Структурно-граматична класифікація фразеологічних топонімів
англійської мови**

№	Клас ФО	Структурний тип	К-ть ФО, од	К-ть ФО, %	Приклади
1.	Номінативні ФО	Субстантивні	209	71	<i>the lungs of London</i> 'легені Лондона (сквери і парки Лондона)'
		Ад'єктивні	9	3	<i>merry England</i> 'добра стара Англія'
2.	Номінативно-комунікативні ФО	Дієслівні	64	22	<i>to be born within the sound of Bow bell</i> 'народитися в Лондоні, бути істинному Кокні'
3.	Комунікативні ФО		12	4	<i>London is a roost for every bird</i> 'Лондон – це місце для будь-якого птаха'
Всього			294	100	

Як видно з таблиці 2.6, в досліджуваному матеріалі кількісно домінують номінативні ФО (субстантивні – 209 од., 71 %; ад'єктивні – 9 од., 3 %). На другому місці по кількості номінативно-комунікативні

(дієслівні) ФО - 64 од., які складають 22%. Найменшою кількістю представлені комунікативні ФО (12 од., 4 %).

Розглянемо номінативні ФО, до числа яких входять субстантивні і ад'єктивні фразеологізми топоніми.

По словах Е. Ф. Арсентьєвой, «субстантивними прийнято вважати ФО, функціонально співвіднесенні з іменниками, тобто ФО, стержневим компонентом яких є іменник» [2, с. 21]. Основною функцією субстантивних фразеологічних одиниць є позначення предметів, явищ, дій, станів, якостей і так далі.

У числі субстантивних фразеологічних топонімів можна виділити наступні найбільш продуктивні моделі, які представлені в таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

Структура субстантивних ФО з топонімічним компонентом

№	Структура	К-ть ФО, од.	К-ть ФО, %	Приклади
1.	N + N	94	45	<i>Bristol sound</i> 'музика'
2.	N + prep. + N	61	29	<i>from China to Peru</i> 'від Китаю до Перу, від одного кінця землі до іншого'
3.	Adj. + N	50	24	<i>the White House</i> 'Білий дім, уряд США'
4.	N + and + N	4	2	<i>hell and halt of Georgia</i> 'величезний простір; величезна площа, територія'
Всього		209	100	

Найбільш продуктивною моделлю СФО виявилася N + N (94 од., 45 %), прикладами таких одиниць є: *Bow Street* 'головний кримінальний поліцейський суд в Лондоні'; *California blankets* '«каліфорнійські ковдри», газети, якими ховаються безробітні', що ночують в парку; *Carnaby Street* '«модний одяг для молоді» (по назві торгової вулиці в центральній частині

Лондона); *Blizzard State* '«завірюшний штат» (прізвисько штату Південна Дакота) штат Південна Дакота знаходиться на півночі США'; *Equality State* '«штат рівності» (прізвисько штату Вайомінг), цей штат першим надав жінкам право голосу в 1869 р.

СФО з моделлю N + prep + N, в яких використовуються такі прийменники, як of, from, on, представлені 61 одиницею, що складає 29 %: *the eye of Greece* 'Афіни'; *the garden of England* 'сад Англії (графства Кент і Вустершир)'; *from here to Timbuktu* 'заморські, далекі країни'; *from Maine to California* 'з одного кінця США в інший'; *on both sides of the Atlantic* '«по обидві сторони Атлантики», як в Європі, так і в Америці'.

Нечисленними виявилися СФО з моделлю Adj. + N, прикладами яких можуть служити наступні одиниці: *the White House* 'Білий дім, уряд США'; *wise women of Mungret* 'мудрі жінки з Мангрета'.

Серед фразеологічних одиниць з топонімічним компонентом, зустрічаються ФО зі сполучником and. Приміром, *Sodom and Gomorrah* 'содом і гоморра; порочне, гріховне місце'; *the Bread and Butter State* "'штат хліба з олією" (чи "пшеничний штат") (прізвисько штату Міннесота) (у штаті Міннесота розвинене хліборобство)'.

Дослідження субстантивних одиниць показало, що дані ФО є досить продуктивними в англійській мові – 209 одиниць (71%) і відрізняються різноманітністю структур. Найпоширенішою моделлю субстантивних фразеологічних топонімів є структура N + N - 94 од., 45 %, досить часто вживається структура N + prep. + N - 61 одиниць (29%), рідше зустрічаються модель Adj. + N - 50 одиниць (24%) і ФО з сурядною структурою – 4 одиниці (2 %).

Перейдемо до розгляду ад'єктивних фразеологічних топонімів англійської мови. Ад'єктивні ФО мають значення якісної характеристики і, подібно до прикметників, виступають в реченні у функції визначення або іменної частини присудка.

Прикладами ад'єктивних ФО типу Adj. + N являються наступні ФО: *the Centennial State* "ювілейний штат" (прізвисько штату Колорадо) (штат Колорадо увійшов до складу США в 1876 р., коли святкувалося століття незалежності США); *the Evergreen State* "вічнозелений штат" (прізвисько штату Вашингтон); *the Golden State* "золотий штат" (прізвисько штату Каліфорнія). Отже, ад'єктивні ФОТК не є численними.

Наступним структурно-граматичним типом фразеологічних топонімів являються дієслівні фразеологічні одиниці (ДФО), які функціонально співвіднесені з дієсловом, їх стержневим компонентом є дієслово.

Дієслівні ФО підрозділяються на компаративні і некомпаративні фразеологізми (див. таблицю. 2.8).

Таблиця 2.8

Типи і моделі побудови ДФО

№	Типи ДФО	Моделі побудови ДФО	К-ть ФО, од.	К-ть ФО, %	Приклади
	Некомпаративні ДФО	V + prep. + N	31	49	<i>to be born within the sound of Bow bell</i> (чи bells, Bow-bells) 'народитися в Лондоні, бути справжнім Кокні'
		V + N	24	37	<i>to talk United States</i> 'говорити з американським акцентом'
	Компаративні ДФО	V + like + Adj. + N	9	14	<i>to part like the Red Sea</i> 'розступитися як Червоне море; дати дорогу, прокласти шлях'
	Всього		64	100	

В результаті отриманих кількісних даних проаналізованих ДФО найбільш частотно вживаними виявилися ДФО некомпаративного типу, структурні моделі, яких представлені таким чином: V + prep. + N - 31 одиниця (49 %), V + N - 24 од. (37 %).

Прикладами ДФО некомпаративного типу із структурою V + prep. + N являються: *to go to Bungay* 'йти геть'; *wish smb. at York* 'бажати, щоб хто-л. відправився до усіх бісів, був за тридев'ять земель'; *go round by Newcastle to get to Shields* 'йти в обхід («за тридев'ять земель»)'.

ДФО із структурою V+N: *to talk United States* 'говорити з американським акцентом'; *to cross the Great Divide* 'відправитися до прабатьків, померти'; *to make a Virginia fence* 'йти гойдаючись, нетвердо стояти на ногах, бути в нетверезому стані'.

Прикладом дієслівних компаративних ФО являється тип, побудований по формулі **V + like + Adj. + N**: *to part like the Red Sea* 'розступитися як Червоне море; дати дорогу, прокласти шлях'; *to roar like a bull of Bashan* 'голосно ревити, кричати'; *as wise as Waltham's calf* 'букв. мудрий як Уолтемський теля; дуже безглуздий'.

До комунікативних фразеологічних одиниць відносяться речення цільнопредикативного типу. Серед комунікативних ФО виділяють дві групи зворотів: прислів'я і приказки. У нашому матеріалі комунікативні ФО представлені розповідними реченнями – 12 одиниць: *if London bridge had fewer eyes, it would see better* 'букв. якби біля Лондонського моста було менше очей, він бачив би краще' (міст в Лондоні, зв'язує лондонські райони Сіті і Саутворк, розділені річкою Темзою); *London is a roost for every bird* 'Лондон – це місце для будь-якого птаха'; *Rome was not built in a day* 'Рим не за один день був побудований'; *see Naples and die* 'побачивши найкрасивіше у світі місто Неаполь, можна померти без жалю'.

Отже, в досліджуваному матеріалі кількісно домінують номінативні ФО (субстантивні - 209 од., 71 %; ад'єктивні - 9 од., 3 %). На другому місці

по кількості номінативно-комунікативні (дієслівні) ФО – 64 од., які складають 22%. Найменшою кількістю представлені комунікативні ФО (12 од., 4 %).

2.4. Компонентний склад фразеологічних топонімів

У аналізованих ФО з компонентом-топонімом були виявлені наступні групи топонімів: топоніми-прізвиська – неформальні назви штатів, областей, міст та ін., гідроніми – географічні назви водних об'єктів (океанів, морів, річок та ін.), астионіми – назви міст, населених пунктів; урбаноніми - назви внутрішньоміських об'єктів (вулиць, площ, храмів, мостів і так далі); хороніми – назви областей, штатів, графств, районів.

Кількісні дані, отримані в ході дослідження, представлені в таблиці 2. 9.

Таблиця 2. 9

Компонентний склад фразеологічних одиниць

№	Компонент	К-ть ФО, од.	К-ть ФО, %	Приклад
1.	Топонім- прізвисько	91	31	<i>Salt Lake State</i> 'штат солоного озера'
2.	Хоронім	86	29	<i>from Maine to California</i> 'з одного кінця США в інший'
3.	Астионім	85	29	<i>Rome was not built in a day</i> 'Рим не за один день був побудований'
4.	Урбанонім	29	10	<i>Old Lady of Threadneedle Street</i> 'стара леді з Треднидл Стрит (Банк Англії)'
5.	Гідронім	3	1	<i>father Thames</i> 'старенька Темза'
	Всього	294	100	

Варто відмітити, що велика кількість фразеологічних топонімів – це прізвиська американських штатів, приміром, *Little Rhody* 'малятко Роді'

(прізвисько штату Род-Айленд, найменшого штату в США), *the Blizzard State* 'завірюшний штат' (прізвисько штату Південна Дакота – штат знаходиться на півночі США), *the Equality State* 'штат рівності' (прізвисько штату Вайомінг, цей штат першим надав жінкам право голосу в 1869 р.).

Результати класифікації топонімічних компонентів у складі фразеологізмів англійської мови також свідчать про те, що однією з найбільш продуктивних груп топонімічних компонентів є «хоронім» (86 од., 29 %). Прикладами таких одиниць виступають: *from Maine to California* 'з одного кінця США в інший', *hell and halt of Georgia* 'величезна площа, територія', *the Land End of England* 'край англійської землі, тобто дуже далеко'.

ФО з компонентом «астионім» представлені 85 од., що склало 29 % від загальної кількості. Наведемо приклади цих одиниць: *from Boston to Baltimore* 'всюди', *go round by Newcastle to get to Shields* 'йти в обхід («за тридев'ять земель»)', *Rome was not built in a day* 'Рим не за один день був побудований'.

ФО з компонентом «урбанонім» налічують 29 одиниць (10 %) : *to be born within the sound of Bow bell* (*cu bells, Bow - bells*) 'народитися в Лондоні, бути істинному Кокні', *Old Lady of Threadneedle Street* 'стара леді з Треднидл Стрит (Банк Англії)', *Coronation Street* 'вулиця, населена робітниками (по назві серії телепередач про жителів вулиці в робочому районі на півночі Англії)'.

Найменш численною групою виявилися ФО з компонентом «гідронім» (3 од., 1%): *crossroads of the Pacific* 'перехрестя Тихого океану', *father Thames* 'старенька Темза', *on both sides of the Atlantic* 'по обидві сторони Атлантики; як у Європі, так і в Америці'.

Таким чином, виходячи з вищезазначених даних, можна зробити висновок про те, що в топонімічній фразеології англійської мови найширше представлені фразеологізми, в структуру яких входить топоніми-прізвиська і ФО з топонімічним компонент «хоронім». Досить продуктивними в англійській мові є ФО з компонентом «астионім».

Крім того, при вивченні топонімічної фразеології представилося можливим виділити найбільш продуктивні топоніми, що зустрічаються у ФОТК. Так, у відібраному матеріалі були виявлені топоніми, що іменують географічні об'єкти та відносяться до території країн, мов, що вивчаються (*London, Thames*), і топоніми, що означають об'єкти за межами області функціонування даних мов (*Rome, China*), які мають найбільшу активність в утворенні фразеологічних одиниць.

У кількісному співвідношенні значно переважає назва **England** (10 од.) у ФОТК англійської мови : *the garden of England* 'сад Англії (південні райони графства Кент і Вустершир'; *the New England of the West* 'Нова Англія Заходу (Міннесота)'; *the wooden walls of England* 'англійський флот'; *Old Merry England* 'добра стара Англія' (ідеалізація англійського минулого, властива привілейованим станам); *England's difficulty is Ireland's opportunity* 'Трудність Англії - можливість для Ірландії; Англія – у біді, Ірландія – на коні' (це прислів'я відбиває важкі стосунки між Англією і Ірландією).

У 8 ФОТК вживається **Rome**: ФОТК *Fiddle while Rome is burning* 'букв. Розважатися, поки Рим горить; розважатися під час народного лиха, займатися дурницями перед лицем серйозної небезпеки' обертає нас до римської історії, в цілому, і Вавилона, зокрема.

У 6 ФОТК можна знайти **London**: ФОТК *when a man is tired of London, he is tired of life* 'людина, втомлена від Лондона, втомилася від життя' ідеалізує відношення англійців до Лондона. ФОТК *London ivy* 'туман' (ср. *London particular* 'густий туман' (букв. 'Лондонський плющ' по назві мадери, що ввозилася в Лондон); *Is that the way to London?* 'букв. Це дорога в Лондон?' (вимовляється одночасно з витиранням носа); *The lungs of London* 'букв. легені Лондона, сквери і парки Лондона'; *London smoke* 'темно-сірий колір', *if London bridge had fewer eyes, it would see better* 'букв. якби біля Лондонського моста було менше очей, він бачив би краще' (міст в Лондоні, зв'язує лондонські райони Сити і Саутворк, розділені річкою Темзою).

У 5 ФОТК можна зустріти *Tyburn: Tyburn blossom* (вуст.) 'молодий злодій, юний правопорушник'; *Tyburn tippet* жарт. 'петливши'; *Tyburn dance* 'повішення'; *king of Tyburn* 'палач'; *Tyburn ticket* 'сертифікат позбавлення від сплати усіх податків'; *Tyburn top* 'зношений парик'; *Tyburn tree* 'шибениця'. Ці фразеологізми нагадують нам про той факт, що до 1783 р. Тайберн був місцем публічних страт.

Egypt знайшов своє відображення в 5 ФОТК *plagues of Egypt* 'египетська страта'. Цей вираз виник на основі біблейського міфу про покарання, що осягнули Єгипет за відмову фараона відпустити євреїв з полону в землю обітовану; *fleshpots of Egypt* 'матеріальні блага, багатство, що викликає заздрість у інших'; *dark as Egypt* 'пітьма Єгипетська'.

California вживаються в 4 ФОТК: *California kiss-off* '1) звільнення 2) смерть'; *California prayer book* 'колода карт'; *California bible* 'колода карт' (індустрія азарту розвинена в Каліфорнії); *From Maine to California* 'букв. від Мэн до Каліфорнії; з одного кінця США в інший' (Мэн - крайній північно-східний штат США, Каліфорнія – крайній південно-західний штат США).

China вживається в 1 ФО: *not (do smth) for all the tea in China* 'букв. не робити що-небудь навіть за увесь чай в Китаї; ні за що у світі, ні за яку винагороду'.

Аналіз фразеоактивних компонентів у складі ФОТК свідчить про те, що в англійських фразеологізмах переважають топоніми, що іменують географічні об'єкти і відносяться до території Великобританії. Проте, в англійській топонімічній фразеології використовуються топоніми, що означають об'єкти за межами області функціонування даних мов, що має велике лінгвокультурологічне значення і свідчить про історико-культурні зв'язки англомовних країн з іншими народами.

Висновки до розділу 2

Критерієм відбору мовного матеріалу послужив метод компонентного і семантичного аналізу. В ході дослідження вдалось виявити наступні групи ФО: групу ФО, в структурі яких є топонімічний компонент, проте, не має топонімічного / просторового значення, групу ФО в структурі і семантиці яких є топонім і ФО в яких є топонімічне значення, але відсутній топонімічний компонент.

В ході дослідження вдалося виявити наступні фразеосемантичні групи: «Матеріальний світ людини» і «Духовний світ людини», які, у свою чергу, підрозділяються на підгрупи. У цих групах фразеологізмів вербалізуються елементи матеріальної і духовної культури народу, тим самим топонімічний компонент визначає їх лінгвокультурну маркетированність.

Узявши за основу підхід А. В. Куніна і класифікацію С. В. Олійника до встановлення фразео-тематичних груп [8-9], ми виділили дві основні концептосфери ФОТК, які представлені в обох досліджуваних мовах, а саме: «Людина» і «Оточення людини», які, у свою чергу, підрозділяються на підгрупи.

Найбільш продуктивною групою фразеологічних топонімів виявилася група «Людина» (228 од., 78 %). В ході дослідження вдалось виявити наступні фразеосемантичні підгрупи: Відношення, Стан, Моральні якості, Зовнішній вигляд, Розумові здібності, Діяльність людини, Поведінка і Характер.

Концептосфера «Оточення людини» включає 3 групи: Простір, Матеріальне становище людини, Система правосуддя. З урахуванням кількісних даних варто відмітити, що найбільш численною є група «Простір».

В ході дослідження був зроблений структурно-граматичний аналіз топонімів фразеологізмів, вдалося виявити, що в досліджуваному матеріалі

кількісно домінують номінативні ФО (субстантивні – 209 од., 71 %; адьєктивні – 9 од., 3 %). На другому місці по кількості номінативно-комунікативні (дієслівні) ФО – 64 од., які складають 22%. Найменшою кількістю представлені комунікативні ФО (12 од., 4 %).

Компонентний аналіз топонімічної фразеології показав, що в англійській мові найширше представлені фразеологізми, в структуру яких входить топоніми-прізвиська і ФО з топонімічним компонентом «хоронім». Досить продуктивними в англійській мові є ФО з компонентом «астионім».

Аналіз фразеоактивних компонентів у складі ФОТК свідчить про те, що в англійських фразеологізмах переважають топоніми, що іменують географічні об'єкти, що відносяться до території Великобританії. Проте, в англійській топонімічній фразеології використовуються топоніми, що означають об'єкти за межами області функціонування даних мов, що має велику лінгвокультурологічну цінність і свідчить про історико-культурні зв'язки англословних країн з іншими народами.

На основі проведеного аналізу ми дійшли висновку, що найменування об'єктів є найбільш частотним значенням фразеологічних одиниць з топонімічним компонентом в англійській мові, з чого виходить, що осмислення людиною свого життєвого простору, місця, де знаходиться рідний будинок, край, країна, займають особливе місце в лінгвокультурній картині світу. Інші периферійні значення ФОТК є пластом історико-культурної інформації, який фіксує характеристику людини, що належить до певної етнічної групи в репрезентативній картині світу.

РОЗДІЛ 3

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ТОПОНІМІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У цьому розділі проводиться дослідження національно-специфічних особливостей українських фразеологічних одиниць з компонентом-топонімом з позицій лінгвокультурологічного підходу до вивчення стійких сполучень. Такий підхід дозволяє розкрити історико-культурний характер топонімічного компонента і виявити особливості утворення даних одиниць, які містять культурно значущу інформацію.

Топонім як одна з універсальї культури виконує функцію зберігання і трансляції традицій, історії, культури народу, в силу чого є особливим мовним знаком. Проблема національно-культурного компонента значення топоніма допомагає виявити особливості фразеологічної картини світу української лінгвоспільноти.

3.1. Характеристика матеріалу дослідження

Актуальність теми цього дослідження зумовлена тим, що фразеологічні топоніми української мови були мало вивчені в сучасній лінгвістиці. Топоніміка є свого роду історичним документом або пам'ятником, своєрідність якого полягає в тому, що він впізнається нами крізь призму мови. Виходячи з цього, ми робимо висновок, що географічні назви - це не тільки історичне минуле країни, яке розкривається в культурному контексті, а й частина словникового складу мови, підпорядкована певним мовним закономірностям.

Безсумнівним є той факт, що реалії, що позначаються цією групою фразеологізмів, тісним чином пов'язані з географією та історією України, традиціями і характерними рисами мешканців тих чи інших регіонів. Так, топоніми у складі ФО служать нагадуванням про історичну долю країни і її населення, про її ролі на політичній, економічній та культурній аренах, що

дозволяє проводити аналогії і сприяє набуттю топонімами своєрідних метафоричних смислів значень. Матеріалом дослідження виступають 294 ФО з топонімічним компонентом, відібрані з Фразеологічного словника української мови (автори В. Д. Ужченко і Д. В. Ужченко), а також з Фразеологічного словник української мови; (Укладач: В. М. Білоноженко та ін.,) (1993).

В ході дослідження вдалося виявити наступні групи ФО: групу ФО, в структурі яких присутній топонімічний компонент, однак, він не має топонімічного / просторового значення, групу ФО в структурі і семантиці яких є топонім і ФО, в яких присутнє топонімічне значення, але відсутній топонімічний компонент. Кількісні дані наведені в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Критерії відбору матеріалу дослідження

№	Критерії	Кількість ФО, од.	Кількість ФО, %	Приклади
1.	Структурний	243	83,6	<i>відкрити Америку</i> - 'повторювати давно відоме'
2.	Структурний+ семантичний	49	16,6	<i>Дивиться на Європу Уолл-стріт, як на сало кіт.</i> (Уолл-стріт-фінансовий центр США-намагається поширити свій вплив на континентальну Європу)
3.	Семантичний	2	0,8	<i>вікно в Європу-Санкт-Петербург</i>
Всього		294	100	

Як видно з вищенаведених даних, в топонімічній фразеології переважає група ФО, в структурі яких присутній топонімічний компонент, однак, він не має топонімічного /просторового значення (243 од., 83,6 %), менш чисельною

виявилася група ФО в структурі і семантиці яких є топонім (49 од., 16,6%); рідше зустрічаються ФО, в яких присутнє топонімічне значення, але відсутній топонімічний компонент (2 од., 0,8%). Перейдемо, власне, до розгляду семантичних, структурних та компонентних особливостей топонімічної фразеології української мови.

3.2. Семантична класифікація фразеологічних топонімів в українській мові

Топоніми є найбільш яскраво вираженими носіями національно-культурної семантики, оскільки їм належить головна роль в процесі осмислення людиною її життєвого простору. В складі ФО топоніми виступають своєрідними мовними пам'ятками різних етапів соціо-історичного розвитку України. Все це обумовлює важливість вивчення ФОТК з метою виявлення тих фрагментів матеріального і духовного світу української лінгвокультури, які концептуалізуються засобами топонімічної фразеології.

Спираючись на теорію А. В. Куніна, що полягає у встановленні фразеосемантичних груп, у корпусі дослідженого матеріалу нам вдалося виявити такі групи ФОТК: «Духовний світ людини» і «Матеральний світ людини», які, в свою чергу, розділяються на підгрупи. Кількісні дані відображені в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Концептосфери, що вербалізовані ФОТК в українській мові

№	Концептосфера	Кількість ФО, од.	Кількість ФО, %	Приклади
1.	Людина	228	76	<i>бути з Хамівки</i> ‘бути невихованим’
2.	Оточення людини	66	24	<i>У Римі пасуть свині.</i> ‘усюди є місце буденному’
Всього		294	100	

Найбільш численною виявилася група «Людина» (228 од., 76%), яка співвідноситься з етикою, мораллю, життєвими цінностями людини, його відчуттями і емоціями, задумами та ідеями. фразеологізми даної фразеосемантичних групи розподілилися наступним чином (див. Таблицю 3.3).

Таблиця 3.3

Характеристика концептосфери «Людина»

№	Концептосфера	Кількість ФО, од.	Кількість ФО, %	Приклади
1.	Ставлення	79	35	<i>воно тобі треба як московська барулька</i>
2.	Поведінка	37	16	<i>мотається як Махно по Кубані 'метушиться', 'швидко пересувається'</i>
3.	Діяльність людини	31	14	<i>дістати Віфліємський вогонь</i>
4.	Стан	30	13	<i>дати місце в Могильовській губернії 'померти'</i>
5.	Матеріальне становище	19	8	<i>Заробив як Пуня в Таврії</i>
6.	Розумові здібності	12	5	<i>дурний як звідси і до Києва</i>
7.	Зовнішній вигляд	11	5	<i>лисий як чорнобильський їжак (трагічний наслідок аварії на ЧАЕС)</i>
8.	Характер	9	4	<i>за копійку жабу до Копища зажене</i>
Всього		228	100	

Концептосфера «Людина» (див. Табл. 3.3) складається з 8 груп: Ставлення, Поведінка, Діяльність людини, Стан, Матеріальне становище, Розумові здібності, Зовнішній вигляд та Характер. Найчисленнішою є група «Ставлення», прикладами якої виступають наступні ФО: *а щоб ти попав на Серпяжин шлях!* ((прокльон, побажання смерті) (під Каневом проходив

відомий водороздільний Серпяжин шлях, котрим везли на поховання на Чернечу гору Тараса Шевченка)); *бігає як Мотря з торбами по Києві* (іронічно-зневажливе ставлення); *Дон Доном, а найкраще – вдома* (немає місця кращого від рідного дому); *треба як Анельки у Вилах; треба як Мар'ян у Хатках* (зовсім непотрібний).

Доволі продуктивним є концепт «Поведінка»: *мотається як Махно по Кубані* (метушитися, швидко пересуватися (пересування воєнізованих загонів анархіста Нестора Махно мало безсистемний характер)); *іти до Лежухова* (лежати, байдикувати); *Дід із Сасова, а вона до засува; верещить як конопотська відьма* (дуже голосно); *вавилонська блудниця* (розбещена распусна жінка, від назви міста Вавилону, який, за біблійною легендою, був містом, повним спокус, матір'ю «розпусти й гидоти»).

Своєю чисельністю привертають до себе увагу концепти «Діяльність»: *заробив як Павлина на Донбасі; Заробив як Пуня в Таврії* (втратив); *іти на Голгофу* (прийняти муки, страждання (походить від євагелського сюжету про мученецький шлях Ісуса Христа до місця страти)); *відправити в Одесу* (побити); та «Фізичний стан»: *випровадитися до Закопани; дати місце в Могильовській губернії* (померти, гра слів: "могила", звідси було утворено нове місце "поселення" небіжчика - Могильовська губернія); *переїхати на Осипенка* (на вулиці Осипенка в Мукачеві знаходиться цвинтар); *Чи ти не з-під Глухова?* (бути глухим); *Нещасна, як Подільська корова.*

Не останнє місце за значущістю належить таким концептам як «Матеріальне становище»: *І в Кракові злидні однакові; І в Відні люди бідні; голий як турецький святий* (бідний); *В Америці хмарочоси, а трудящі голодні і босі; і «Розумові здібності»: дурень і в Києві розуму не купить; дурний як Альоша з Магадана; тупий як львівський автобус; посміхається як майська рожка на китайському болоті* (має дурнувату посмішку).

До периферійних слід віднести групи ФО, що об'єднуються навколо концептів «Зовнішність»: *нога (рука) як у подільського (поліського) злодія*

(великого розміру); *лисий як чорнобильський їжак* (трагічний наслідок аварії на ЧАЕС); *лисий як Міша після Чорнобиля*; *довгий, як Пирятинська верства*; *вдяглася як любарська молода*; *вбралася як Гапка у Вербовку* (має негарний вигляд); та «Характер»: *Провадь мене і до Вени, а не зробиш пана з мене*; *Упертий, як свиня з Варшави*; *Хто любить піч, тому ворог Січ*.

Звертає на себе увагу той факт, що досліджувані нами ФО мають емоційно-експресивну забарвленню, причому, найчастіше негативну. Адже в багатьох випадках образ, що стоїть за фразеологізмом, сконцентований на будь-якої негативної рисах, характеристиках або якостях. Це очікувано, тому що девіація від норми представляється людській свідомості більш цікавою і такою, що запам'ятовується, ніж сама норма. Звідси іронічне, саркастичне, зневажливе або глузливе ставлення до об'єкта дійсності, який описує фразеологічна одиниця.

З іншого боку, фразеологізми нерідко беруть на себе функцію евфемізації мови як, наприклад, з ФО, в основі яких лежить концепт «Стан». Всі вони мають на увазі стан фізичного дискомфорту або смерть, але не називають їх безпосередньо, але опосередковано, через образ. Наприклад, *віднести на Калініна 54* (поховати); *Гості з Красного Луча*; *Тітка з Краснодону в гості приїхала* (критичні дні у жінок) *Піти в Караганду* (піти у туалет); *Поїхати (бігати) через Ригу на Харків*; *Поїхати в Ригу через Горлівку із зупинкою в Тазівці* (блювати); *Як на Чорнобилі побувати* і т.п.

Концептосфера «Оточення людини» в основному реалізується через концепт «Простір». Оскільки фразеологізм по природі своїй апелює до свідомості широких мас і передбачає бути оціненим великою кількістю людей, не дивно, що топоніми, які фігурують в корпусі досліджуваних нами онімів, представлені саме макротопонімами, і в більшості своїй є назвами країн і європейських столиць, а також великих міст. Мабуть, позначається географічна близькість або історична спільність цих об'єктів з країною-батьківщиною того, хто говорить, і, отже, велика обізнаність про

специфічність природних, історичних і соціокультурних реалій даної локації, що і лежить в основі асоціацій, що виникають.

В українській мові часто вживаним є астіонім «Київ». Справа в тому, що Київ був столицею Київської Русі і вже протягом багатьох століть столицею України. Це національна гордість українців. Наприклад: *В огороді бузина, а в Києві дядько; дурень і в Києві розуму не купить; дурний як звідси і до Києва; Київ - мати городів руських; Київ не відразу збудувався; У Києві гетьман об'явився – на селі пан заворушився; Хто в Києві не бував, краси не бачив* і т.п.

Але найпоширенішим з досліджених топонімів є онім «Україна»: *Хоч бишь глядів по всій Україні, добра не знайдеш; Фашист з України пішов без підшов; Україна одному до границь його ланів, а другому від колиски до гробу серед злиднів; Пішов на Вкраїну, на степи, на вольнії землі; Нема слободи, як на Україні; Нема на світі України, немає другого Днепра; На Вкраїні добре жити: мед і вино пити* і т.п.

Окрему підгрупу становлять так звані «патріотичні» фразеологізми, в яких топонімний компонент становить специфічну ментально-етнічну категорію, зміст якої зумовлюється ставленням народу до рідної держави, рідного міста, до рідномовних обов'язків: *Коломия не помя, Коломия місто; Збараж гудьмо, в Збаражі будьмо; Львів-град не всякому рад* і т.п.

У разі згадки у фразеології географічних об'єктів меншого масштабу, звернення до таких топонімів цілком виправдано, оскільки викликає в свідомості реципієнта стійкі асоціації з історичною подією світового, а не локального значення, і як правило, добре відомою. Особливо помітно, як такі «хронотопоніми» рухаються в напрямку до перетворення в імена загальні, оскільки вони вже стали синонімами певних понять.

Так, в українській мові помітну групу становлять так звані історичні фразеологізми, в основі яких є географічні назви, відомі через конкретні історичні події: *Були ляхам Жовті Води, буде ще й Пилява* (йдеться про битву

Б. Хмельницького під Жовтими Водами); *Поживився, як турок під Очаковим* (йдеться про війну з турками і битву під Очаковим); *Пропав, як швед під Полтавою*; *було діло під Полтавою* (йдеться про історичну битву під Полтавою Карла 12 та Петра 1, яка закінчилася поразкою Карла 12); *Гітлер Берлін просвістив, а до Москви не достав*; *Гітлер на Москву наступав – усе по дорозі забрав, назад спішив – усе загубив*; *Думав Гітлер у Москві побувати, та костей не зібрав*. Всі ці ФО мають однакове значення «терпіти поразку, крах». На основі цих історичних подій виникли такі фразеологізми, утворившись шляхом ущільнення великого контексту у менший.

У ФО увічнені найменування центрів найпоширеніших релігій. Особливе місце у фразеології української мови законно займає урбономім *Рим / Ватикан* в силу національних особливостей розвитку християнства в західних регіонах країни, які полягають в традиційному пануванні католицької церкви. Ці топоніми виступають в якості ключового компонента окремих фразеологізмів, оскільки саме місто пов'язується у свідомості народу, по-перше, з центром католицизму, і, тому, з величчю, а, по-друге, з резиденцією Папи Римського, який шанується віруючими як намісник Бога на землі, і по-третє, з місцем паломництва. Він набув символічного значення у виразах *усі дороги ведуть до Риму*; *поки Рим раду радив, Сагунт здався*; *якщо попав до Риму, його законів дотримуйся: був у Римі та й Папи не бачив*. В українській мові топонім *Рим* набуває додаткового символічного значення - далекий світ, місце паломництва, подорожі, пригод. Подібне конотативне значення втілюється у вислові *пройти Крим, Рим і мідні труби*. (ірон. Побувати всюди, надивитись всього, зазнати різних випробувань (перв. стосується осіб з поганою репутацією, низькою культурою поведінки)).

Окрему групу утворюють біблійні топоніми. Біблійні та міфологічні топоніми включають загальнолюдські, загальновідомі образи, відомі користувачам усіх мов світу. Найчастіше фразеологізми цієї групи утворилися шляхом калькування чи напівкалькування з англійської (або

інших мов) мови українською, наприклад, *Содом і Гоморра* – «розпуста, гріх», *єгипетська робота* – «тяжка підневільна», *кари єгипетські* – «тяжка, невиносима», *ієрихонські труби* – «голосно, пронизливо» і т.п.

Слід зазначити, що відтопонімічні прикметники (що містять вищенаведені приклади) як компоненти фразеологізмів характеризуються слабким зв'язком з географічним об'єктом і мають тенденцію розвивати відтопонімічні значення, близькі до апелювативних.

У образах, набутих унаслідок взаємодії людини і всесвіту, що трансформують лінгвокультурну інформацію про **простір** (місцевість) в українській мові оцінювання відбувається за архетипною опозицією *свій* – *чужий*. Здебільшого негативно оцінюється все, що пов'язане з іншим етносом, наприклад: *Московські недоломки; Звичме, московська напасть (лихо, нещастя); в Москву з грішми, з Москви з вішми; Москва люта; воно тобі тра (треба) як московська барулька; Якої Польщі ви мені тут наробили; Диви Ляше, по Прут наше!* (границя між давньою Польщею і Буковиною). Це пов'язано з певними етнічними стереотипами українського народу. Так, Москва асоціюється з неволею, лихом та нещастям, подібні асоціації пов'язані з топонімами Єгипет, Польща: *А відки йдете, Іване? – Та з Єгипту, єгомосьць* (Єгипет – корчма); *Якусь Єгипту на нас Бог допустив* (Єгипет – польові миші). Цікаво, що в наведених фразеологізмах топоніми розвинули загальні значення ще до фразеологізації.

Іронічного забарвлення набули в українській мові фразеологізми *відкриття Америки; відкривати, відкрити Америку*. (ірон. Говорити про те, що всім давно відоме). Отже, іронічна конотація виникла на основі того, що нову назву Америка отримав уже давно відкритий континент – це по-перше; по-друге, назва континенту виникла від імені мореплавця, який брав участь не в першій подорожі, а в наступних експедиціях. В цілому, Америка у подібних ФО начебто не сприймається серйозно, виступає об'єктом певної іронії: *В Америці хмарочоси, а трудящі голодні і босі; виписати Бейлу з*

Америку; Гамерика на циганстві стоїть; У нас тепер електрики хоч на три Америку; Як з Америки приїхав; Наче з Кирилівки вискочив (Кирилівка – народна назва психіатричної лікарні в Києві); *Що таке Америка, ститай у Каленика: їздив по гроці, а привіз гніди та воці* і т.п.

Вислів *китайський мур, китайська стіна* у переносному значенні вживається у ряді мов світу. В українській мові вживається зі значенням “нездоланна перепона, великий бар’єр, що перешкоджає розвитку чого-небудь”. Явище символізації топонімічних компонентів знайшло відображення у зворотах: *китайські церемонії*. (ірон. Надмірний вияв ввічливості, зайві умовності у стосунках між людьми); *китайська грамота* (Що-небудь недоступне для розуміння, таке, в якому трудно розібратися). У цих висловах відприкметниковий топонім китайський символізує щось далеке, незрозуміле, загадкове.

У кількох фразеологізмах, які виникли за радянського часу, зафіксована англійська назва вулиці Уолл-стріт: *Дивиться на Європу Уолл-стріт, як на сало кіт; Став лев англійський для Уолл-стріту свійський; Для усього тепер світу віє чадом з Уолл-стріту*.

У складі фразеологізмів топоніми можуть зазнавати повної десемантизації, їх роль зводиться до чисто структурної. У таких випадках вони вже не виступають стрижневим мотивувальним компонентом, не формують загальну семантику фразеологізму, а вживаються для каламбурного обігрування, іронії, жарту. Так, у фразеологізмах каламбурного характеру топоніми, позбавлені лексичного наповнення, легко вводяться для передачі думки про відсутність будь-якого зв’язку між явищами дійсності: *Пішла біда до Босир та й виїла з бочки сир, а як пішла до Циган, там їй стався саксаган*. Для підкреслення абсурдності у фразеологізмах зумисне поєднуються і протиставляються несумісні поняття: *На городі бузина, а в Києві дядько* (город не можна протиставляти Києву); *Де Крим, де Рим, а де попова груша* (не можна поєднувати Крим, Рим і грушу).

Компонентами фразеологізмів можуть бути фіктивні топоніми, які не співвідносяться з реальними географічними об'єктами. Ґрунтом для утворення таких топонімних компонентів виступають апелятиви. Внутрішнє протиріччя між апелятивною основою та її топонімною формою стає джерелом підвищеної експресивності фразеологізмів: *Бував я в Буваличах і видав Видаличі; А ви часом не з Брехунівки? Поїхати в Храпівку* (хропіти уві сні).

Як свідчить зібраний матеріал, одні з досліджуваних ФО виникли на власному ґрунті, інші являють собою запозичений продукт взаємозв'язків різних культур.

3.3. Структурні особливості фразеологічних топонімів в українській мові

Структурно-семантична класифікація ФО з компонентом «топонім», запропонована в даній роботі, ґрунтується на найбільш поширеній структурно-семантичній класифікації, запропонованої А. В. Куніним, в основі якої лежить функціональний критерій. Усі фразеологічні звороти поділяються залежно від того, яку роль в реченні виконує даний зворот, що уявляє з себе його цілісне значення і як воно визначає валентність цієї фразеологічної одиниці. Ця класифікація є найбільш прийнятною, адже вона дає комплексне уявлення про зовнішню і внутрішню природу одиниць, що аналізуються. Згідно з виконуваними синтаксичними функціями і співвіднесеністю з актом комунікації ФОТК української мови можуть бути умовно поділені на наступні групи:

- 1) ФОТК, що володіють номінативною функцією, тобто повністю або частково переосмислені словосполучення, які мають номінативно-експресивне значення, позначають як живих істот, так і неживі предмети, явища, дії, стан, якість та ін. З точки зору синтаксичної структури ці утворення являють собою словосполучення різного типу і співвідносяться за своєю функцією в мові з окремими лексемами.

2) ФОТК, що володіють комунікативною функцією, тобто ті, які співвідносяться з простим або складним реченням. Таким чином, в ході дослідження ФОТК української мови вдалося виявити наступні групи за структурно-граматичною ознакою: комунікативні, номінативні і номінативно-комунікативні ФО. Кількісні дані наведені в наступній таблиці.

Таблиця 3.4

Структурно-граматичні класи українських ФОТК

№	Структурно-граматичний клас		Кількість ФО, од.	Кількість ФО, %
1.	Комунікативні ФО	Розповідні речення	166	57
		Питальні речення	3	1
		Окличні речення	4	1
2.	Номінативні ФО		68	23
3.	Номінативно-комунікативні ФО		53	18
Всього			294	100

Найбільш продуктивним структурно-граматичним класом ФО виявилися комунікативні ФОТК (173 од., 59%), номінативні ФОТК представлені 68 од., що склало 23% від загальної кількості відібраного матеріалу.

Розповідні речення - найбільш продуктивна група ФОТК. Приклади таких речень наведені далі: *Як перейдеш Вересоч, так і їдь, куди хоч; Фашист думав Дніпро переплить – і пішов на дно раків ловить; У Вінніпегу не сиди, бо дочекаєшся біди; Як ся зійде Стрий і Ломець, то буде світу кінець; Як у Гайсині вмирають, то в Карбівці не ховають.*

Питальні та окличні речення поодинокі у корпусі досліджуваного матеріалу, бо мають дуже вузьку сферу уживання: *Чи ти з Булавинівки?; А ви часом не з Брехунівки? А де Коломия? – На кінці язика (щоб кудись дістатися, треба спитати шлях’)* або *Диви Ляше, по Прут наше!; А здуло б тебе, як*

Бачинську гору! (щоб тебе не бачити); *щоб тебе понесло на папороть-могили та на Щокотин слід!* (щоб тебе чорти забрали); *А до Межибожа кіз кувати!* (сміються з тих, хто дав марні обіцянки).

Таблиця 3.5

Номінативні ФОТК в українській мові

№	Типи НФО	Моделі будови НФО	Кількість ФО, од.	Кількість ФО, %	Приклади
1.	Компаративні НФО	прийм+як+(прийм)+ імен	26	38	<i>довгий, як Пирятинська верста</i>
2.	Некомпаративні НФО	прийм+ імен	19	28	<i>вавилонська блудниця; Троянський кінь</i>
		імен+ імен	13	19	<i>Содом і Гоморра; Загибель Помпеї ‘катастрофа, нещастя’</i>
		(прийм)+ імен+прийм+імен	10	15	<i>Іван із Солонців ‘дурна людина’</i>
	Всього		68	100	

Як можна побачити з таблиці 3.5, найбільш продуктивною є модель **прийм+як+(прийм)+ імен**. На базі цієї моделі побудовані наступні ФО: *Гола, як Теплинський ліс, де чумаків бере біс; голий як турецький святий (бідний); дурний як звідси і до Києва; дурний як німецька війна (невдала ідея); затушканий як німець під Москвою; набрид як грецька паска; потрібний як чорт у Кохавині; тупий як сибірський валянок; швидкий як житомирський трамвай (дуже повільний) та ін.*

Досить поширеною є конструкція **Імен+прийм+імен** (людина з якоїсь локації), що виступає синонімом вислову «дурна, нерозумна людина»: *Дунька з Кацапетівки; Клава з Балаклави; Стьопа (Стьопка) з Казановки; Федя з Єпіфанівки* та ін.

Також доволі чисельною здається модель ФО **(прийм)+імен+прийм+імен** із загальним значенням «кудись за чимось»: *до Дуліб на свій хліб; у Кряківку за бананами; у Малоіванівку за новими піснями; у Рим по пряники; у Фащівку за помідорами*. Такі фразеологізми поєднує ідея марності, нелогічної дії.

Таблиця 3.6

Типи і моделі побудови ДФО

№	Типи ДФО	Моделі побудови ДФО	Кількість ФО, од.	Кількість ФО, %	Приклади
1.	Некомпаративні ДФО	дієсл + прийм+імен	23	43	<i>поїхати в Храпівку</i> 'крепко уснуть'
		дієсл +імен	11	21	<i>Москву побачив</i> 'був побитий'; <i>навалювати Осу на Пеліон</i> 'марно намагатися виграти'
2.	Компаративні ДФО	дієсл + як+прийм+ (прикм)+імен	19	36	<i>Поїхав як у Крим по сіль</i> ; 'довго відсутній' <i>Сидить як турецький паша</i> 'сповнений власної значущості'
	Всього		53	100	

Наведені дані свідчать про те, що на відміну від номінативних ФО дієслівні ФО наділені меншим потенціалом до створення компаративних висловів (19 одиниць проти 26 відповідно): *Виріс, як поліський злодій* (про високих) (Полісся здавна славилось великою кількістю злочинів); *вищить як жидівка з Конотопу* (голосно); *обійшовся, як Сахно в Кара тулі*; *пішов як на Заріччя за хлібом*; *пролетів як стая напильників (фанера) над Парижем* (спіткала невдача); *співає як заболотські дівки* (негарно співає).

3.4. Компонентний склад фразеологічних топонімів в українській мові

У розглянутих ФО з компонентом-топонімом були виявлені наступні групи топонімів: астіоніми - назви міст, комоніми – назви сел, гідроніми - географічні назви водних об'єктів (океанів, морів, річок та ін.), урбанонімів - назви внутрішньоміських об'єктів (вулиць, площ, храмів, мостів і т.д.); хороніми - назви країн, областей, штатів, графств, районів, ороніми - назви гір, а також ФО з оттопонімічними прикметниками з суфіксом-ськ. Кількісні дані, отримані в ході дослідження, представлені в таблиці 3.7.

Таблиця 3.7

Компонентний склад ФО з топонімічним компонентом в українській мові

№	Компонент	Кількість ФО, од.	Кількість ФО, %	Приклади
1.	Астіонім	128	41	<i>був у Римі та й Папи не бачив; Не відразу Краків збудовано, тільки потрошку 'все потребує часу'</i>
2.	Комонім	52	17	<i>В Комарні біда, бо навколо вода; До Дуліб на свій хліб</i>
3.	Хоронім	47	15	<i>Без калини немає України; Канада добрий край, як не маєш грошей, то здихай.</i>
4.	ФО з відтопонімічним прикметником	37	12	<i>різкий як ружинське пиво 'неякісний напій; аркадійська ідилія</i>

	та суфіксом – ськ-			
5.	Гідронім	26	8	<i>Ніс той ніс, як через Дніпро міст ‘довгий ніс; Дон Доном, а найкраще – вдома.</i>
6.	Урбанонім	12	4	<i>Для усього тепер світу віє чадом з Уолл-стріту; переїхати на Осипенка (на вулиці Осипенка в Мукачєво розташоване кладовище)</i>
7.	Оронім	11	3	<i>Від Карпат і до Паміру наші люди прагнуть миру; А здуло б тебе, як Бачинську гору! ‘щоб тебе не бачити’</i>
	Всього	313	100	

Фразеологічні звороти з компонентом Астїонім (назвами міст) представлені топонімами як в межах України, так і за її межами. В українських фразеологізмах переважають топоніми, які називають географічні об'єкти, що відносяться до території України, такі як: *Ніжин більший від Носівки одною хатою; Поїдь даже и до Львова - всюди біда однаково; Рогатин Богові побратим.* Однак, в українській топонімічній фразеології використовуються топоніми, що позначають об'єкти за межами області функціонування розглянутої мови, що має велику лінгвокультурологічну значимість і свідчить про історико-культурні зв'язки України з іншими народами: *За короля Ольбрахта погибли в Польщі шляхта; І в Париж не їдять хліба з ріжу; У Вінніпегу не сиди, бо дочекаєшся біди.*

Комоніми, які за чисельністю посідають друге місце за астеонімами (52 од., 17%), є «популярним» топонімічним компонентом саме в українській мові. Поясненням цьому може служити той факт, що навіть сьогодні, в епоху урбанізації, приблизно 30% населення України мешкає в сільській місцевості, при цьому, якщо зробити екскурс в історію, цей показник порівняно недавно досягав значення 50%. Не дивно, що українські

фразеологізми рясніють комонімами: *Застовбічіті місце у Кружіліна в огороді; Збараж гудьмо, в Збаражі будьмо; Иди, зимо, до Бучина, бо вже ти нам надокучила*. Ми вважаємо, що саме сільське населення, що було традиційно малоосвіченим і спілкувалося виключно українською мовою (на відміну від городян) було «авторами» народного фольклору, складовою частиною якого є фразеологізми. Для цих людей було природнім уявляти в мові той чи інший населений пункт або область як збірний образ або символ чогось, якоїсь характеристики.

Що цікаво, по географічній приналежності виявлені нами комоніми відносяться в більшості своїй до території Правобережної України, яка досить тривалий час входила до складу Речі Посполитої. Наприклад: *Хоч я з Унятичі, але не шляхтич; через Хічів на Бердичів; Як ідеши у Сураж, то й бери свой хураж*. Комоніми - топоніми зі східних областей України називають географічні об'єкти, що з'явилися на карті значно пізніше (19-е сторіччя) і представлені в досліджуваних ФО спорадично: *Дунька з Кацапетівкі* (Кацапетовка- с1958 і по сьогоднішній день «Вуглегірськ» - заснована в 1861 році); *Дуньку по Антрациту водити* (рік заснування сел. Антрацит - 1895). Це співвідношення дозволяє зробити певні висновки, підкріплені історичною дійсністю: територія Східної України була до недавнього часу відносно мало заселена, і її мешканці, які були і, безсумнівно, є представниками українського етносу, поряд з українською мовою використовуючи в спілкуванні російську і так званий «суржик» (діалект), брали мінімальну участь в «словоутворюванні», збагаченні української мови продуктами фольклору. Таким чином, навіть таке кількісне співвідношення топонімів-комонімів вказує на специфіку історичного розвитку регіонів, що входять до складу сучасної України.

Хороніми, виділені в корпусі дослідженого матеріалу умовно можна розділити на «місцеві» і іноземні. Серед хоронімів, що позначають об'єкти поза межами України, найбільш часто вживаними виступають «Америка» і

«Канада» / ті, що мають відношення до Канади: *виписати Бейлу з Америки; відкрити Америку; Що таке Америка, спитай у Каленика: їздив по гроці, а привіз гніди та воці; Як з Америки прїїхав; Наче з Кірілівкі Віскочив* (Кирилівка - народна назва психіатричної лікарні в Києві); *у Вінінегу не сиди, бо дочекаєся біди*. Логічно припустити, що входження цих хоронімів до складу ФО є фіксацією в мові конкретного історико-соціального процесу, а саме, еміграції українців до Північної Америки. Виходячи з того, що всі хороніми в цій підгрупі несуть негативне забарвлення, в лінгвокультурологічну контексті виявляється можливим здобути інформацію про те, що переїзд в іншу країну не виправдав очікувань, чужина виявилася непривітною. Звідси і стовідсоткове вживання даних хоронімів з негативним емоційним забарвленням.

В рамках розгляду локальних хоронімів слід особливо виділити такі топонімічні одиниці як «Крим» і «Полісся». У разі звернення до хороніму «Крим» завжди мається на увазі велику відстань, віддаленість від мовця: *німі у Крим по сіль* (зникнути, довго не повертатися); *Мастить віз Клим, бо поїде в Крим*. Згадка Полісся у ФО пов'язана з конкретним історичним епізодом - на Поділля в голодні роки стікались селяни, бо уявляли саме цю місцевість багатою: *На Подолі всього доволі: На Поділе їдь, а ріпу сій; На Поділлю хліб по кіллю, а ковбаса хлів плетінь*.

Гідроніми досить часто зустрічаються в українських ФО перш за все тому, що річки на території України завжди виконували 2 функції: водний шлях і зручна межа розділу в територіальних суперечках і будь-яка межа взагалі: *Від Дніпра до Сян буде колісь один лан; Дон Доном, а Найкраще - вдома; Ого, в Дністрі сі вода перевернула* (різкий поворот у житті); *Пішла баба за Дунай, то й ні про что не думай*.

Урбанонімам в складі ФО, на нашу думку, вдається виконувати свою функцію категоризації тіє ї чи іншо ї якості завдяки двом факторам:

1) сам урбанонім є широко відомий і володіє високою впізнаваністю: *Ставши лев англійський для Уолл-стріту свійській; Дивуватися на Європу Уолл-стріт, як на сало кіт.*

2) імпліцитне значення урбанонімів в складі ФО можна розпізнати контекстно: *Віднести на Калініна 54* (На Калініна, 52 в Свердловську Луганської області ще живуть люди. А за будинком - кладовище.)

Поряд з реальними географічними іменами у фразеології української мови найчастіше зустрічаються вигадані, фантастичні найменування. Особливий інтерес викликають каламбурні топонімічні фразеологізми. Фразеологізми, побудовані на грі слів, є плодом колективної уяви і мають широке поширення в будь-якій лінгвокультурі: *бувати в Буваличах, Видати Видалічі* (бути досвідченим у багатьох справах); *бути з Хамівки* (бути невихованим, нахабним); *іти до Лежухова* (лежати, байдикувати); *поїхати в Храпівку* (міцно заснути).

Входження топонімів до фразеологізмів може зумовлюватися фонетичним чинником – різними звуковими асоціаціями, римою, співзвуччям власних назв зі словами апелювальної семантики: *З Вересочі повилазили очі; У Луцьку все не по-людську; І в Парижу не їдять хліба з рижку; Хоч поїдеш і за Тису, і там не знайдеш з пирогами повну мису; На Подолі всього доволі; Піди й за Карпати, то треба бідувати.*

Розглянуті нами висловлювання можна віднести до загальноживаних фразеологізмів, які не мають постійного зв'язку з тим або іншим функціональним стилем. Вони знаходять застосування як в книжковій, так і в розмовній мові, яка використовується переважно в усній формі спілкування, а в письмовій формі - в художній літературі. Фразеологізми, що включають географічні назви, образні, що надає їм особливу експресію, жвавість, яскравість.

Висновки до розділу 3

Найбільш продуктивним структурно-граматичним класом ФО виявилися комунікативні ФОТК (166 од., 57%), номінативні ФОТК представлені 68 од., що склало 23% від загальної кількості відібраного матеріалу. У ФОТК української мови в класі комунікативних ФО були виявлені розповідні, питальні та окличні речення, група номінативних ФОТК представлена наступними моделями: прийм+як+(прийм)+ імен; прийм+ імен; імен+ імен; (прийм)+ імен+прийм+імен.

В результаті аналізу фразеологізмів були виділені тематичні групи по ключовому компоненту-топоніму, кількісні дані свідчать про те, що група ФО з компонентом астіонімом превалує в відібраному матеріалі (128 од., 41%), далі йдуть комоніми (52 од., 17%) та ФО з оттопонімічними прикметниками з суфіксом-ськ- (37 од., 12%). Компонент хоронім також широко представлений в групі ФОТК української мови (47 од., 15%). Менш численними виявилися групи ФОТК з компонентом гідронім (28 од., 6%) і ФО з компонентами урбанонім і оронім.

Таким чином, безсумнівним є той факт, що реалії, позначені даною групою фразеологізмів, тісним чином пов'язані з географією та історією України, традиціями і характерними рисами жителів тих чи інших областей. Так, топоніми у складі ФО здатні не тільки давати внутрішню характеристику народу, що їх створив, а й служать нагадуванням про історичну долю країни і її населення, про її ролі на політичній, економічній та культурній аренах, що дозволяє проводити аналогії і сприяє набуттю топонімами своєрідних метафоричних значень.

РОЗДІЛ 4

АНАЛІЗ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ТОПОНІМІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Достатньо висока фразеоактивність є характеристикою топонімічних компонентів, що входять до складу ФО як в англійській, так і в українській мовах. У складі цих мовних одиниць топонім зазнає якісних перетворень, що сприяють його семантичному та функціональному наближенню до загальної назви.

Як можна побачити з приведеної нижче Таблиці 4.1, в топонімічній фразеології переважає група ФО, в структурі яких присутній топонімічний компонент, однак, він частково або повністю втратив топонімічне /просторове значення, менш чисельною виявилася група ФО в структурі і семантиці яких є топонім.

Таблиця 4.1

№	Критерії	ФО, %	
		Українська мова	Англійська мова
1.	Структурний	83,6	71
2.	Структурний+ семантичний	16,6	25
3.	Семантичний	0,8	12
Всього		100	100

Як зазначено дослідниками, у складі фразеологізмів власні назви схильні до семантичної трансформації. Вони втрачають свою функцію вираження абсолютної одиничності і прагнуть набути значення апелятивів. Ономастичний компонент, який має змістовні характеристики та в цілому зумовлює мотивацію значення елемента фразеологічної одиниці, не лише

забезпечує експресивність фразеологізму, але й здійснює безпосередній вплив на фразеологічну семантику. За нашими спостереженнями, топоніми максимально зберігають свої ономастичні ознаки, але водночас можуть втрачати конкретність та індивідуальність, і набувати апелятивних ознак. Ступень апелятивації топонімного компонента зумовлюється різними чинниками. В залежності від цього вважаємо доречним розподіляти фразеологічні одиниці на такі групи.

2. ФОТК, що характеризуються низьким ступенем апелятивації. У цьому випадку топонімічна складова досліджуваних мовних одиниць безпосередньо пов'язана із певним географічним об'єктом, що набув широкої відомості у певному національно-культурному просторі. Топонімічні компоненти не втрачають своїх власне категоріальних ознак. При цьому такі власне топонімні значення як «назва водного об'єкта», «назва населеного пункту» або «назва держави», виступає основою, на якій формується фразеологічна семантика топонімного компонента. До цієї групи приналежні насамперед історичні фразеологізми, що відображають різні історичні події. Топоніми зберігають зв'язок з географічними об'єктами завдяки історичній прив'язаності, хоча при цьому має місце мінімальне переосмислення, що активує функціональні семи даного топоніма. Так, у численних українських фразеологізмах, що висвітлюють події Другої світової війни, набули фразеологічного переосмислення найменування саме локацій боїв, що мали стратегічне значення (*Берлін, Волга, Дніпро, Київ, Курськ, Москва, Одер, Сталінград та ін.*). Не втрачаючи при цьому свого топонімного значення, топоніми можуть набути додаткових історичних конотацій: *Фашист думав Дніпро переплитує – і пішов на дно раків ловить; Думав фашист наїстись на Вкраїні сала, а ми як нагодували, то й шкіра відстала; Гітлер Берлін просвітав, а до Москви не достав; Зайшов фашист у Сталінград – ні вперед, ні назад.*

У сполуках з ФОТК, що виявляють середній ступінь апелятивації топонімний компонент не може втратити повністю своїх топонімних ознак. Він все ще функціонує у мові в якості назви реального географічного об'єкту, але набуває додаткових значеннєвих відтінків, які містять екстралінгвальну інформацію про цей об'єкт і власне передбачають його якісну характеристику. Топонімне значення для фразеологізмів цього типу втрачає свою актуальність, адже функція характеристики у даному випадку є основною. Порівняймо, наприклад: *as valiant as an Essex lion* (боязливий, боязкий); *as wise as Waltham's calf* (дуже безглуздий); *дурний як Альоша з Магадана*; *Вуріс, як поліський злодій* (про високих) (Полісся здавна славилось великою кількістю злочинів).

3. Фразеологічні одиниці з топонімами, яким притаманний високий ступінь апелятивації. У ФОТК цього типу топонімні компоненти виконують вказівну функцію, у свідомості носія мови вони співвідносяться з якимось невизначеним місцем. Завдяки наявності у топонімів семи, пов'язаної з місцем розташування, з певною місцевістю стає можливою реалізація саме займенникового значення у топонімів-компонентів. Ця конкретність може бути втрачена із плином часу, через те що зв'язки з місцем та часом виникнення фразеологічної одиниці стираються із колективної свідомості мовної спільноти; неясними здаються причини її утворення, затемненою її внутрішня форма. Завдяки цьому топонімні компоненти мають здібність розвивати значення, що тотожне поняттям тут, там, десь, скрізь, ніде. Наявність доведених випадків здобуття топонімами займенникової семантики говорить на користь функціонального зближення їх зі словами загального значення. Однак повноцінного переходу топонімних компонентів до розряду апелятивів не відбувається, адже сема місцевості у межах топонімного компонента постійно актуалізована, що ні в якому разі не може позбавити останнього власне «топонімності». У ролі топонімних компонентів у займенниковій функції здебільшого виступають

назви відомих міст, річок, гір. При цьому топонім може бути замінений займенниковими прислівниками: *Язык і до Києва доведе; Пани однакові, що в вас, що в Кракові; Пішла баба за Дунай, то їй ні про що не думай; the Land End of England; from China to Peru.*

4. Фразеологічні одиниці з повністю апелювативізованим топонімічним компонентом. В українській мові повна апелювативація притаманна відносно небагатьом топонімам. Топонімічні компоненти розвивають загальне значення і сприймаються як топоніми лише завдяки формальній оболонці та загальній традиції, що склалася у свідомості мовців щодо функціонування цієї назви в мові. Забарвлення загальних значень топонімів переважно негативне. Цей факт можна пояснити певними етнічними стереотипами українського народу. Так, в українських ФО Москва асоціюється з неволею, лихом та нещастям: *Звичме, московська напасть* (лихо, нещастя). Аналогічно практично у всіх значеннях фразеологічні одиниці з етнонімом Dutch в англійській мові простежується негативно-оцінна характеристика. Найчастіше, компонент Dutch символізує щось "погане, несправжнє, ненадійне", наприклад, *Dutch comfort* «погана втіха»; *a Dutch bargain* «одностороння вдала угода», *Dutch courage* «хоробрість в хмелю».

5. Фразеологізми з десемантизованими топонімічними компонентами. У складі фразеологізмів топоніми можуть зазнавати повної десемантизації, їх роль може бути описана як чисто структурна. У даних ФОТК вони втрачають функцію стрижневого мотивувального компонента, а також втрачають здатність формувати загальну семантику фразеологізму Вони знаходять застосування виключно у випадках каламбурного обігрування, іронії, жарту. Так, у ФО, що мають каламбурний характер топоніми, що втратили своє лексичне наповнення, є ефективним засобом для передачі думки про відсутність будь-якого зв'язку між явищами дійсності: *Пішла біда до Босир та їй виїла з бочки сир, а як пішла до Циган, там їй стався саксаган.* Жартівливі фразеологізми з топонімами мають на меті висміювання

негативних рис людини: *Упертий, як свиня в Варшаві; Де ти поза Уманню ходиш?! (так говорять про ледарів); Norfolk turkey, Norfolk dumpling – Норфолкський індик / Норфолкська кльоцка (жартівливе прізвисько уродженця або жителя графства Норфолк).*

6. Щодо фразеологізмів, що містять у собі вигадані топоніми, то складовими фразеологізмів можуть виступати фіктивні топоніми, які не співвідносяться з реальними географічними об'єктами. Підґрунтям для утворення таких топонімних компонентів виступають апелятиви. Внутрішнє протиріччя між апелятивною основою та її топонімною формою становить основу підвищеної експресивності таких фразеологічних одиниць: *Бував я в Буваличах і видав Видаличі; А ви часом не з Брехунівки? Поїхати в Хранівку (хропіти уві сні).*

Отже, у межах фразеологічних одиниць топонімні компоненти характеризує різний статус, починаючи від семантично наповнених до семантично спустошених. Основою формування значення топонімного компонента є мовне та мовленнєве значення топоніма як категорії ономастики. Переосмислення може торкатися не тільки топонімного компонента, а й фразеологічної одиниці в цілому. При цьому значення топонімного компонента розчиняється у загальнофразеологічному, однак відцентрова роль топоніма не втрачається.

В обох досліджуваних мовах чітко виділені і співпадають дві концептосфери, а саме: «Людина» і «Оточення людини». Відповідні кількісні значення містить Таблиця 4.2.

Таблиця 4.2

Концептосфери, що вербалізовані ФОТК в українській та англійській мовах

№	Концептосфера	Кількість ФО, %.	
		Англійська мова	Українська мова
1.	Людина	78	76
2.	Оточення людини	22	24
Всього		100	100

Етнічні стереотипи нерідко націлені на відображення уявлення про «своїх» і «чужих» і можуть бути поділені на гетеростереотипи, «уявлення, думки, оціночні судження про найбільш характерні риси і якості чужій етнічній спільності», і автостереотипи, «уявлення, думки, оціночні судження про найбільш характерні риси та якостях своєї етнічної спільності».

Топонім, вжитий у регулярному метонімічному значенні «люди» доволі ефективно функціонує як етніонім, тобто не тільки називає певну групу людей, що мешкають на території топооб'єкта, але і вказує на їх походження, імплікативно передаючи притаманні їм характеристики. Так, в ході дослідження вживання топонімів в складі ФО виявлено, що топонімічна одиниця як область мети метафори переважно вживається не в прямому адресному значенні, а функціонує в якості етніоніма. Доречним є зауваження щодо мікрорівнів етніоніма, які здебільшого відсутні, і їхньої функції, яку виконують топоніми. Так, топонім *Yorkshire* вживається в значенні «житель / уродженець Йоркшира»; щоб в свою чергу, натякає є на такі такі властивості як «хитрість, спритність рук, вміння торгувати і торгуватися (нібито властиве йоркширцям). Аналогічно функціонує в українських ФО топонім *поліський*: *нога (рука) як у поліського злодія* (великого розміру); *Оце виріс з поліського злодія*.

Таким чином, ФО, що містять місцеві британські та українські топоніми - назви дрібних об'єктів, є носіями мікроавтостереотипів, уявлень цих людей про своїх співвітчизників. Топоніми в їх складі поряд з адресною функцією працюють як мікроетноніми. На прикладі як британських, так і українських ФО з топонімами, що виражають характеристику розумових здібностей, нами виявлено, що важливою особливістю ФО, що відображають національний автостереотип, є негативна оцінність на мікрорівні. Це пов'язано з фіксацією вогнищ НЕ-норми на загальному тлі норми. ФО з топонімами імплікують вторинний розподіл на «своїх» (норму) і «чужих» (або не-норму).

Англіїці мають позитивне ставлення до самих себе. В якості прикладів можна навести такі фразеологізми: *safe as the bank of England* «як у Бога за пазухою»; *an Englishman's home is his castle* «дім англійця- його вежа». Цікавим виявляється той факт, що позитивну інтелектуальну оцінку містять фразеологічні одиниці з етнонімом *British*, наприклад *The best of British* «бажати вдачі». Судячи з проаналізованих нами ФОТК, англійці вважають себе законослухняними, галантними, ввічливими, стійкими і справедливими, а також великодушними.

Однак аналізуючи українські ФО, можна дійти висновку, що Україна - це забута богом земля, і люди, що там мешкають, потерпають від лиха: *Відси ріка, відти гора, а всередині біда – то Галич; Вези біду і до Львова, то все біда однакова, І у Львові не всі здорові; Біда Україні: і відтіль гаряче, і відсіть боляче*. Так у фразеології знайшла своє відображення тяжка історична доля українського народу, що століттями перебував під п'ятою завойовників і потерпав від голоду, поганих умов життя та правового безладдя. Привертає до себе увагу той факт, що, на відміну від англійських ФО, в українських в ідсутня така важлива складова концептосфери «Оточення людини» як Система правосуддя. Було виявлено лише одну фразеологічну одиницю з таким значенням: *Не збирайте колоски, бо підете в Соловки*. Однак в

англійській мові спостерігаємо кардинальні відмінності у цьому питанні – ФО цієї тематичної групи підкреслюють важливість для британської нації такого правового інституту, як законодавча система, наприклад, *courtesy of England* (юридичне право вдовця); *custom of Kent* 'рівний розділ чого-небудь, по-братськи'.

Дослідивши англійські фразеологічні одиниці, ми виявили, що переважають фразеологізми з негативною оцінкою, що виражає негативне, часом зневажливе ставлення англійців до інших націй. Це пов'язано з тим, що Англія протягом багатьох століть застосовувала колоніальну політику майже у всіх частинах світу. Усвідомлення власної значущості, майже необмеженої влади над мільонами людей знайшло своє відображення у фразеології.

З культурологічної точки зору опозиція ознак «своє – не своє» чітко виражена в семантиці досліджуваних фразеологічних одиниць, чим і пояснюється переважання негативної конотації у фразеології з «чужими» топонімами, і позитивної конотації в ФО зі «своїми» топонімами. Що цікаво, чим ближче «чужий» топонім знаходиться до «своєї» території, тим більш вираженою є негативна конотація в мовній одиниці, до складу якої входить даний топонім, і навпаки, що знаходить пояснення в етнокультурній психології: *В Суражі* (Брянська область) *все люди вражі*; *У Кутині* (Хорватія) *всі наче поплутані*.

Обидва етноси відносять до негативних якостей брехню, обман, плітки, злодійство, хитрість, пияцтво, дурість, неробство.

Таблиця 4.3 ілюструє кількісні розбіжності між українськими та англійськими ФО стосовно їх приналежності до різних структурно-грамматичних класів.

Таблиця 4.3

Структурно-граматичні класи ФОТК

№	Структурно-граматичний клас		Кількість ФО, %	
			Англійська мова	Українська мова
1.	Комунікативні ФО	Розповідні речення	4	57
		Питальні речення	-	1
		Окличні речення	-	1
2.	Номінативні ФО		74	23
3.	Номінативно-комунікативні ФО		22	18
Всього			100	100

Контрастним здається кількісне співвідношення між комунікативними ФО в англійській та українській мовах. Слідом за М. Р. Рамазановою ми пояснюємо ці розбіжності тим, що граматична структура фразеологізмів організована за строгими законами конкретної мови [49, с. 5].

Компаративними ФО вважаються сталі й відтворювані поєднання слів, фразеологічна специфіка яких міститься в традиційному порівнянні. Структурно-семантичний своєрідність ФО цієї групи полягає в тому, що характеристика властивості чи дії надається через порівняльну групу або порівняльне підрядне речення за допомогою сполучників: як, немов, like, as. Наприклад: *швидкий як житомирський трамвай; дурний як німецька війна; співає як заболотські дівки; пішов як на Заріччя за хлібом; to roar like a bull of Bashan; as wise as Waltham's calf.*

Стосовно моделей, за якими створюються фразеологічні одиниці, слід зазначити, що в обох мовах доволі продуктивною виявляється та, що будується на порівнянні: V + like + Adj. + N; прийм+як+(прийм)+ імен.

Таблиця 4.4

№	Компаративні ФО	Кількість ФО, од.	
		Англійська мова	Українська мова
1.	ДФО	9	19
2.	НФО	-	26
Всього		294	294

Порівняльна група або підрядне речення характеризує властивість або дію, стан через певний образ, зіставлення з яким ілюструє ту чи іншу якість, або як відбувається та чи інша дія. В рамках семантики компаративної фразеології типовим є значення, що характеризує інтенсивність руху, оцінку, ступінь прояву якої-небудь властивості. Семантична трансформація міститься в тому, що група порівняння в поєднанні з компонентом отримує нове значення. іншою відмінною властивістю компаративних фразеологізмів є твердо фіксована сполучуваність стійкого порівняння зі строго певним колом прикметників, дієслів.

Аналіз компонентного складу ФОТК англійської мови дозволяє зробити висновок, що на першому місці по продуктивності знаходяться ФОТК з компонентом "топонім-прізвисько" (91 од. або 31%), тобто неофіційною, алегоричною назвою географічного об'єкта, співіснуючою з основною назвою: *the Badger State* 'прізвисько штату Вісконсін' (Борсук зображений на гербі цього штату); *the Centennial State* 'прізвисько штату Колорадо' (штат Колорадо увійшов до складу США в 1876 р, коли святкувалося сторіччя незалежності США). В українській мові подібних одиниць немає.

Перше місце по продуктивності в українській мові посідають іФО з компонентом "Астїонім", тобто вид ойконімів, що позначає власне ім'я

міста (128 од. або 41%): *Золотоноша з золота, а Лубни з лубнів; Добувсь як нід Очаковом. Winchester goose 'новія'; it bangs Banagher 'неймовірно'* (Banagher - місто в Ірландії - 'гниле містечко') є прикладами астионімів англійській мові (85 або 29%) (3-тє місце).

Досить продуктивними в англійській мові є ФО з компонентом "хоронім", видом топоніма, що позначає власне ім'я території, області, району (86 од. або 29%): *close your eyes and think of England* 'робити щось без радості'; *the lights are going out all over Europe* 'цивілізація і культура в занепаді'. Також хороніми доволі часто входять до складу ФО в українській мові (47 од. або 15%): *В Африку пісок кидати; І на Поділля не росте хліб по кіллю та ковбасами плоти не городять*.

ФО з компонентом "гідронім", видом топоніма, що позначає власне ім'я будь-якого водного об'єкта, в англійській мові знаходяться на шостому місці (3 од. або 1%): *he will never set the Thames on fire* 'він пороху не вигадє, він зірок з неба не хапає'. Однак в українській мові дані одиниці на 5 місці за чисельністю (26 або 8%): *Ворскла річка невеличка, а берег ламає; Як перейдеш Вересоч, так і їдь, куди хоч*.

ФОТК з компонентом «урбанонім», що позначає назву проспекту, вулиці, провулка, проїзду, бульвару, набережної представлені в англійській мові 29 одиницями (10%): *Fleet Street* 'англійська преса' (на Фліт - стріт в Лондоні поміщаються редакції великих газет); *Harley Street* 'лікарі, медичний світ' (Харлі стрит - вулиця в Лондоні, на якій живуть багато відомих лікарі). В українській мові подібні одиниці також нечисленне представлені (12 од. або 4%): *пора на Пашковського; переїжджати на Осипенка*.

В українській мові також знаходять своє відображення "ороніми" (назви елементів рельєфу земної поверхні) - 11 одиниць - 3%: *і на мудрому чорт на Лису гору їздить*. В англійській мові подібних одиниць не виявлено.

Українські ФО також багаті на комоніми – назви селищ (52 од., 17%): *Потрібний як чорт у Кохавині; Іди, зимо, до Бучина, бо вже ти нам*

надокучила; та відтопонімічними прикменниками із суфіксом -ськ- (12%): *аркадійська ідилія; різкий як ружинське тиво*. Подібні ФО відсутні у англійській мові.

Фразеологічні одиниці з компонентом-топонімом можуть бути лакунарними, що пов'язано зі змістом тих чи інших історичних, політичних, соціальних, культурних та інших подій, що відбувалися на території певного географічного об'єкта, що знаходиться на території країн, мови яких досліджуються. Ці події є відомими місцевим жителям, тому розуміння сенсу фразеологізмів не викликає яких-небудь складнощів. В той же час людям, що не є носіями цієї мови доволі незрозумілим є значення подібних одиниць без семантичного та етимологічного аналізу. Крім цього, аналіз лакунарних фразеологізмів з компонентом-топонімом дозволяє розкрити багато характерних рис англійського та українського національного побуту, даючи більш повне уявлення багатівікової історії народів.

Ми маємо підстави стверджувати, що більшість фразеотопонімів є лакунарними фразеологічними одиницями, за винятком тих випадків, коли ФОТК виникли із спільного джерела, якими є антична міфологія, біблійні тексти, а також ФТО запозичені однією мовою з іншої.

В англійських і українських фразеологізмах переважають топоніми, які називають географічні об'єкти, що відносяться до території країн мов, що пояснюється тим фактом, що, чим важливіше топонімічні об'єкти для представників певних лінгвоспільнот, тим швидше мова лексикалізує їх, і отже, ФО з найменуваннями таких географічних об'єктів переважають в кількісному співвідношенні. Однак, як в англійській, так і в українській топонімічній фразеології використовуються топоніми, що позначають об'єкти за межами області функціонування розглянутих мов, що має велику лінгвокульту-рологіческую значимість і свідчить про історико-культурні зв'язки англійських країн і України з іншими народами.

У фразеологічних фондах аналізованих мов присутній універсальний (загальнолюдський) та національно-культурний зміст, що відображає подібності та відмінності у світосприйнятті народів. Незважаючи на універсальний характер людського мислення, освоєння навколишньої дійсності виробляється специфічним, властивим даній національно-культурній спільності способом, що і виявляється закріпленням мовними засобами.

Висновки до розділу 4

Взявши за основу підхід А. В. Куніна і класифікацію С. В. Олійника до встановленню фразео-тематичних груп, ми виділили дві основні концептосфери ФОТК, які представлені в обох досліджуваних мовах, а саме: «Людина» і «Оточення людини», які, в свою чергу, підрозділяються на підгрупи.

Обидві мови демонструють подібності в тому, що група «Людина» є переважаючою. В обох мовах найбільш численними є такі групи, як: «Ставлення», «Стан», «Матеріальне становище людини», «Моральні якості», «Зовнішній вигляд людини», «Розумові здібності», «Діяльність людини».

В ході дослідження був проведений структурно-граматичний аналіз фразеологічних топонімів. Обидві мови демонструють відмінності в тому, що в англійській мові серед одиниць дослідження значно переважають ФО зі структурою словосполучення, в той час, як процентне співвідношення в українській мові приблизно рівнозначне.

При вивченні топонімічної фразеології були виявлені топоніми, які володіють найбільшою активністю в утворенні одиниць дослідження. В результаті аналізу фразеологізмів були виділені тематичні групи по ключовому компоненту-топоніму. Обидві мови демонструють подібності в тому, що група ФО з компонентом «хоронім» і «Астионім» значно превалює в відібраному матеріалі. Як свідчать дані, відмінності полягають також у тому, що в англійській мові, в кількісному співвідношенні превалюють фразеологізми, в структуру яких входить топонім-прізвисько, а в українській ФО з оттопонімічними прикметниками з суфіксом-ськ. ФО з компонентами «урбанонім» і «гідронім» є менш продуктивними.

Відмінності в компонентному складі фразеологізмів англійської та української мов пояснюються приналежністю досліджуваних мов до різних мовних сімей і різним строєм мов.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Результати проведеного нами дослідження, основу якого складає комплексний порівняльний аналіз фразеологізмів, що містять топонімічний компонент в англійській та українській мовах, підтвердили, що досліджувана група мовних одиниць, є невід'ємною складовою фразеологічних систем сучасної англійської та української мов.

Класифікація топонімічного компоненту за типом іменованого об'єкта, що входить до складу ФО в англійській та українській мовах виявляє деякі розбіжності у наборі зафіксованих типів у мовах, що аналізуються: 5 типів в англійській мові та 7 типів в українській мові. Спільними для обох мов є такі топонімічні компоненти як астіоніми, хороніми та гідроніми. На відміну від англійської, в українській мові відсутні ТК-топоніми-прізвиська, при тому, що в англійській мові відсутні ТК-ороніми та комоніми, що може бути пояснено фізико-географічними та культурно-національними особливостями країн даних мов.

У складі ФО двох зіставних мов ТК функціонують як назви географічних об'єктів, що розташовані на території країн мов, що вивчаються, та об'єкти, що лежать поза межами області функціонування цих мов. При цьому спостерігається переважання топонімів, що зазвичай називають географічні об'єкти на території країни.

Неабияку роль у трансформації ТК з власного імені в «найменування-символ» з яскраво вираженою національно-культурною семантикою грає процес фразеологізації, у якому бере участь не саме топонім безпосередньо, а його символічне значення.

З точки зору джерел походження ФОТК та відображення в образній основі ФО культурних знань ми чітко відокремлюємо національно-культурні та міжкультурні фразеологічні одиниці. Національно-культурні фразеологізми, що містять топонім, чисельно переважають над запозиченими одиницями, що здається цілком закономірним, адже фразеологічний фонд

тієї чи іншої мови збагачується найчастіше за рахунок власних ресурсів. Щодо міжмовних відмінностей у цьому аспекті, вони, на нашу думку, полягають насамперед у домінуванні в українській мові ФОТК фольклорного походження. У групі ФОТК, що походять з міжкультурних джерел, була зафіксована значна фразеологічна еквівалентність, що є очевидною серед фразеологічних одиниць, що містять у собі топоніми античного та біблійного походження.

Різноманітні аспекти об'єктивної реальності можуть зазнавати фразеологічної вербалізації, серед яких концептосфера «Людина» характеризується найбільшою номінативною щільністю (78% досліджуваних мовних одиниць в англійській мові та 76% в українській). Англійські ФОТК найчастіше вербалізують групи «ставлення», «стан» та «моральні якості», а українські ФОТК – «ставлення», «поведінка», «діяльність».

У семантиці ФОТК національно-культурний компонент значення ФО чітко простежується взаємодія з оцінним компонентом. У значенні ФОТК нерідко набуває актуальності бінарна опозиція у вигляді «свій – чужий», що підтверджує факт переважання негативної конотації у фразеологічних одиницях з «чужими» топонімами, адже все чуже стійко асоціюється у народній свідомості з чимось поганим та/або незрозумілим. Ставлення до власної культури є здебільшого позитивним. Лише у деяких окремих випадках спостерігається самокритика та самоіронія стосовно своєї країни.

Аналіз структурно-граматичних властивостей фразеологізмів з топонімічним компонентом сприяє вирішенню проблеми структурної систематизації цієї фразеологічної мікросистеми. ФОТК англійської та української мов відносяться з точки зору структури як до номінативного, так і до комунікативного типу. Англійська мова рясніє фразеологічними одиницями номінативного типу (71%), серед яких субстантивні ФО, що були утворені за моделлю N + N, мають більшу репрезентативність. В українській мові преважають ФО комунікативного типу (57%), що мають структуру

розповідного речення. Слід зазначити, що в українській мові в рамках ФОТК номінативного типу дієслівні ФОТК є найбільш продуктивними.

Таким чином, проведений порівняльний аналіз структурно-семантичних відмінностей англійських та українських ФОТК доводить те, що кожен існуючий етнос має своєрідні традиції та звичаї, притаманне саме йому сприйняття і бачення навколишнього світу, а також неповторний соціально-історичний досвід. Топонімічна фразеологія переконливо ілюструє національну самобутність елементів цього досвіду, притаманних тій або іншій лінгвокультурі, а також, безперечно, зумовлює неповторність цієї культури. Англійська лінгвоспільнота здається більш етноцентричною на відміну від української. Вона характеризується прагматичністю та прихильністю до матеріальних благ цього світу, у той час як носії української лінгвокультури відрізняються почуттям патріотизму та національного єднання. Детальне дослідження англійської та української топонімічної фразеології свідчить про те, що ці лінгвоспільноти обидві демонструють повагу до своєї нації та певну критику або недовіру до інших етносів завдяки конкретним соціо-культурним та історичним подіям та реаліям.

Перспективним, на нашу думку, виявляється вивчення функціонування фразеологічних одиниць з топонімічним компонентом у інших германських, романських та слов'янських мовах у різних типах дискурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алефіренко, Н. Ф. Фразеологія і пареміологія. М.: ФЛИНТА, 2018. 344 с.
2. Анікін В.П. Теорія фольклору. М., 2004.
3. Арсентьева, Е. Ф. Порівняльний аналіз одиниць (на матеріалі фразеологічних одиниць, семантично орієнтованих на людину в англійській і російській мовах). Казань: Вид-во Казанського ун-та, 1989. 126 с.
4. Аругюнова, Н. Д. Про новий, перший і останній // Логічний аналіз мови: мова і час. М.: Индрик, 1997. 172 с.
5. Аругюнова, Н. Д. Про новий, перший і останній // Логічний аналіз мови: мова і час. М.: Индрик, 1997. 172 с.
6. Аругюнова, Н. Д. Речення і його сенс. Логіко-семантичні проблеми. М.: Наука, 1976. 383 с.
7. Бабусин, А. П. Типи концептів в лексико-фразеологічній семантиці мови. Воронеж, 1996. С. 43-67.
8. Белецький, А. А. Лексикологія і теорія мовознавства (Ономастика). До.: Вид-во Київського ун-та, 1972. 209 с.
9. Бессонова, О. Л. Процедури концептуального аналізу в різноструктурних мовах. Донецьк: Донну, 2012. 360 с.
10. Белова, Ю. С. Одиниці фразеологізмів англійської і німецької мов як джерело культурологічної інформації. Волгоград, 2000. Вип. 1. С. 81-85.
11. Буслаєв Ф.І. Історія російської мови і словесності: Лекції. М., 1868. 108 с.
12. Вежбицька, А. Розуміння культур за посередництва ключових слів. М.: Мови російської культури, 1999. С. 275-284.

- 13.Виноградов, В. В. Про основні типи фразеологічних одиниць в російській мові Обрані праці. Лексикологія і лексикографія. М., 1977. С. 140-161.
- 14.Воркачов, С. Г. Концепт любові в російській мовній свідомості // Комунікативні дослідження 2003: Сучасна антологія. Волгоград: Зміна, 2003. С. 189-208.
- 15.Воркачов, С. Г. Концепт як «парасольковий термін». Мова, свідомість, комунікація. Вип. 24. М., 2003. С. 5-12.
- 16.Воробйов, В. В. Лингвокультурология: теория і методи. М.: Вид-во Рос. ун-та Дружба народів, 1997. 331 с.
- 17.Горбаневський, М. В. Лингвокультурология і топонімія: новий погляд на природу географічних назв. // Функціональна семантика мови, семіотика знакових систем і методи їх вивчення: тези докл. междунар. конф. М.: Російський університет дружби народів, 1997. С. 339-342.
- 18.Гузикова, В. В. Лингвокультурологическая специфіка ФО англійської мови: дис. робота. канд. філол. наук. Єкатеринбург: Урал. держ. пед. ун-т, 2004. –204 с.
- 19.Дементьева, М. Ю. Номінативно когнітивний аспект семантики фразеологізму і слова (на матеріалі тематичної групи «Фінансове положення людини» в сучасній англійській мові) Дис. канд. філол. наук. М., 2002. С.13-14.
- 20.Демьянков, В. З. Когнітивна лінгвістика як різновид підходу, що інтерпретує. Питання мовознавства, 1994. № 4. С.17-33.
- 21.Жаботинська, С. А. Концептуальний аналіз: Типи фреймів. «Вісник Черкаського університету»,1999. Вип. 11. С. 3-20.
- 22.Зикова, І. В. Концептосфера культури і фразеологія: теорія і методи лінгвокультурологічного вивчення. М.: Ленінград, 2019. 376 с.

- 23.Іванова, С. В. Сценарний фрейм як когнітивна основа текстів прецедентного жанру «лімерик». Питання когнітивної лінгвістики. Тамбов, 2005. №3. С. 46-52.
- 24.Карасик, В. І. Язиковий круг: особа, концепти, дискурс: монографія; Волгогр. держ. пед. ун-т. Волгоград: Зміна, 2002. 477 с.
- 25.Ковшова М. Л. Семантика і прагматика фразеологізмів (лінгвокультурологічний аспект). – Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук. Москва, 2009.
- 26.Костомаров В.Г. Верещагін Є.М. Мова і культура. Три лінгвокраїнознавчі концепції: лексичного фону, речеповеденчеських тактик і сапієнтеми. М., 2005. 1037 с.
- 27.Коцюбинська, Л. В. Когнітивні структури англійських фразеологічних одиниць латинського і французького походження : автореф. дис. . канд. філол. наук. СПб., 2004. С. 63-65.
- 28.Красавський Н. А., Динаміка емоційних концептів в німецькій і російській лінгво-культурах. Автореф. дис. ... д-ра філол. Наук. Волгоград, 2001. 40 с.
- 29.Крепкогорська, Е. В. Національні особливості фразеологічних одиниць з компонентом фитонімом в англійській і українській мовах// Гуманітарні наукові дослідження. Березень 2013. № 3. URL:<http://human.snauka.ru/2013/03/2573> (дата звернення : 26.02.2020).
- 30.Кропачова, К. І. Аксиологічні характеристики англійських фразеологічних одиниць з іменами власними. Філологічні науки. Питання теорії і практики. Тамбов: Грамота, 2013. № 4. С. 98-101.
- 31.Кубрякова, Е. С. Мова і знання: На шляху отримання знань про мову: Частина мови з когнітивної точки зору. Роль мови в пізнанні світу М.: Мови слов'янської культури, 2004. 560 с.
- 32.Кубрякова, Е. С., Дем'янков, В. З., Панкрац, Ю.Г., Лузина, Л.Г. Короткий словник когнітивних термінів. М.: Вид-во МГУ, 1996. 245 с.

- 33.Кунін, А. В. Англійська фразеологія. Теоретичний курс. М.: Вища школа, 1970. 243 с.
- 34.Кунін, А. В. Курс фразеології сучасної англійської мови : навчань. для ін-тов і фак. іноз. яз. М.: Высш. шк., Дубна: Видавництво центр «Фенікс», 1996. 381 с.
- 35.Кутумова С.А. Фразеологія як система вивчення лінгвокультури і засіб мовної реалізації в рамках лінгвокультурного коду «час» а англійській та російській мовах.
https://publikacia.net/archive/uploads/pages/2014_7_1/62.pdf
- 36.Ліхачов, Д. С. Концептосфера російської мови // Російська словесність: від теорії словесності до структури тексту: антол. М.: 1997. С. 280-287.
37. Ліхачов, Д. С. Логічний аналіз мови. Культурні концепти. М., 1991. С. 280-287.
- 38.Мазаел Одай М. Інтелектуальні якості людини в дзеркалі російської фразеології. Воронеж, 2014. 150 с.
- 39.Маслова, В. А. Введення в когнітивну лінгвістику. М.: Флінта: Наука, 2006. 296 с.
40. Маслова, В. А. Когнітивна лінгвістика Мн.: ТетраСистемс, 2005. 80 с.
- 41.Маслова, В. А. Лінгвокультурологія: Навчань.посібник для студ. высш. навчань. закладів. М.: Академія, 2001. 208 с.
- 42.Мелерович, А. М. Проблема семантичного аналізу фразеологічних одиниць. Ярославль: Ярославск. держ. пед. ін-т, 1979. 79 с.
- 43.Мінський, М. Фрейми для представлення знань. М.: Енергія, 1979. 152 с.
- 44.Назарян, А. Г. Фразеологія сучасної французької мови. М.: Вища школа, 1987. 288 с.
- 45.Олійник, С. В. Оцінні фразеологічні одиниці в англійській та українській мовах: лінгвокогнітивний аспект. Донецьк, 2008. 243 с.

46. Ольшанський, Д. В. Основи політичної психології. Єкатеринбург: Ділова книга, 2001. С. 90-124.
47. Подільська, Н. В. Словник російської ономастичної термінології. М.: Наука, 1978. 200 с.
48. Попова, З. Д. Мова і свідомість: теоретичні розмежування і понятійний апарат. Воронеж: ВГУ, 2002. С. 8-49.
49. Попова, З. Д. Поняття «концепт» в лінгвістичних дослідженнях. Воронеж: Вид-во Воронеж. держ. ун-та, 1999. С. 21-27.
50. Попова, З. Д., Стернин І. А. Нариси по когнітивній лінгвістиці. Воронеж, 2003. С.50-53.
51. Попова, З. Д., Стернин І. А. Нариси по когнітивній лінгвістиці. Воронеж: Витоки, 2001. С. 70–74.
52. Постовалова, В. І. Картина світу в життєдіяльності людини. М.: Наука, 1988. С. 8-69.
53. Постовалова, В. І. Лингвокультурология у світлі антропологічної парадигми (до проблеми підстав і меж сучасної фразеології). М.: Мови російської культури, 1999. С. 25-33.
54. Райхштейн, А. Д. Порівняльний аналіз німецької і російської фразеології. М.: Вища школа, 1980. 143 с.
55. Рамазанова, М. Р. Структура і семантика фразеологічних одиниць лакського мови. Махачкала, 1999. 27 с.
56. Рижкіна, А. А. Про методи аналізу концепту. Вісник ОГУ – 2014. – № 11. С. 117-120.
57. Рудакова А.В. Когнітологія і когнітивна лінгвістика. Воронеж, 2004. 80 с.
58. Слишкін, Г. Г. Лінгвокультурний концепт як системна освіта. Вісник ВГУ. Серія «Лінгвістика і міжкультурна комунікація», 2004. № 1. С. 29-34.

59. Степанов, Ю. С. Основи загального мовознавства. М.: Просвіта, 1975. 271 с.
60. Телія, В. Н. Що таке фразеологія. М.: Наука, 1966. 86 с.
61. Телія, В. Н. Першочергові завдання і методологічні проблеми дослідження складу фразеологізму мови в контексті культури. М.: «Мови російської культури», 1999. С. 13-24.
62. Телія, В. Н. Російська фразеологія. Семантичний, прагматичний і лінгвокультурологічний аспекти. М.: Мови російської культури, 1996. 288 с.
63. Фирсова, Н. М. Мовна варіативна і національно-культурна специфіка мовного спілкування в іспанській мові: Навчань. посібник. М.: Вид-во РУДН, 2000. С. 19-20.
64. Черданцева Т.З. Ідіоматика і культура (Постановка питання). Питання мовознавства, 1996. № 1.
65. Шадрін Н. Л. Фразеологія і переклад. Ленингр. Держ. Ун-т ім. А. С. Пушкіна. СПб., 2011. 359 с.
66. Fillmore, Ch. J. Frames and semantics of understanding. 1985. Vol. VI. 2. P. 222-254.
67. Lakoff, G. Metaphors we live by. London: University of Chicago Press, 2003. 276 p.
68. Weinreich, W. Problems in the Analysis of Idioms. Los Angeles, University of California Press, 1969. P. 23-81.
69. Wierzbicka, A. Emotional Universals. Language Design. 1999. No 2. P. 23-69

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

70. Бирих, А. К., Мокиенко В. М., Степанова Л. І. Російська фразеологія. Історико-етимологічний словник. М.: Астрель: АСТ: Люкс, 2005.
71. Короткий словник когнітивних термінів. Під загальною редакцією Е. С. Кубряковой / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Л. Г. Лузина, Ю. Г. Панкрац. Видавництво Московського державного університету Москва, 1996. 245 с.
72. Кунін, А. В. Англо-російський фразеологічний словник / Літ. Ред. М. Д. Литвинова. 4-е видавництво, перераб. і доп. М.: Рус. Яз., 1984. 944 с.
73. Словник російської мови: в 4 т. 3-е видавництво, стереотип. М.: Рус. яз., 1985-1988. Т. 3.
74. Федоров, А. І. Фразеологічний словник російської літературної мови: ок. 13 000 фразеологічних одиниць. 3-е видавництво, випр. М.: Астрель: АСТ, 2008. 878 с.
75. Фразеологічний словник російської літературної мови: в 2 т. / сост. А. І. Федоров. Т. 1. М.: Цитадель, 1997. 391 с.
76. Фразеологічний словник російської мови / сост. А.Н. Тихонов, А.Г. Ломів, Л.А. Ломова. М.: Вища школа, 2003. –336 с.
77. Фразеологічний словник російської мови. Під ред. А.И. Молоткова. М.: Радянська енциклопедія, 1967. 543 с.
78. Cambridge international dictionary of idioms.. Cambridge: Cambridge university press, 1998. 504 p.
79. Collins Cobuild dictionary of idioms.. London: Harper Collins Publishers Ltd., 1997. 494 p.
80. Hornby, A. S. Oxford Advanced Learner's Dictionary / A. S. Hornby. Oxford University Press, 1995. 1428 p.
81. Longman dictionary of contemporary English. // New edition. Harlow.: Longman, 2009. 2082 p.

82.Roget's New Millennium Thesaurus, First Edition (v1.3.1) Lexico Publishing Group, LLC, 2008. URL: <http://thesaurus.reference.com/>